

SEYYİD ŞERİF CÜRCÂNÎ ve «el-MİSBÂH FÎ ŞERH el-MİFTÂH» ADLI ESERİ¹

Yüksel ÇELİK
Dr., Erciyes Ü. İlahiyat F.
ycelik@erciyes.edu.tr

Özet

Seyyid Şerîf Cürcânî (ö. 816/1413) İslâm düşünce tarihinde hicrî sekizinci, milâdî on dördüncü yüzyılın ikinci yarısıyla, hicrî dokuzuncu, milâdî on beşinci yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış önemli bir düşünür ve bilim adamıdır. Çok yönlü araştırmacı ve yazar olan Seyyid Şerîf, mantıkçı-dilci oluşu sebebiyle sekizinci yüzyılın belâgat ilminde mantık ekolünün takipçilerinden biri olarak görülmektedir.

Bu makale, ,es-Sekkâkî'nin (ö.626/1229) kaleme aldığı *Miftâhu'l-'Ulûm* adlı eserin belâgatle ilgili üçüncü bölümüne Seyyid Şerîf Cürcânî'nin yazmış olduğu *el-Misbâh fî Şerhi'l-Miftâh* isimli şerhinin birçok açıdan incelenmesini ve Arap dili ve belâgatı açısından taşıdığı önemi ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Anahtar kelimeler: es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, el-Misbâh fî Şerhi'l-Miftâh Ebû Ya'kûb es-Es-Sekkâkî, Miftâhu'l-'Ulûm, Belâgat.

---

¹ Bu makale; "es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî'nin «el-MİSBÂH FÎ ŞERH el-MİFTÂH» Adlı Eserinin Tahkik Ve Tahlili (Edisyon Kritik)" adlı doktora çalışmamdan elde edilmiştir.

**AL-SAYYED AL SHAREF AL JURJANI and HIS WORK
ENTITLED AL-MESBAH FE SHARH AL-MEFTAH**

Abstract:

Sayyid Sharif Jurjânî (d.816/1413) A Scholar and scientist in the history of Islamic thought lived in the second half of the 8th, first half of the 9th centuries after Hijrah (second half of the 14th and first half of the 15th centuries AD). Sayyid Sharif Jurjânî was a prolific researcher and author. Due to his deep knowledge in logic and linguistics he is regarded as one of the followers of the logic school in the science of Rhetoric in the eight century AH.

In this article we aimed at studying Sayyid Sharif Jurjânî's commentary entitled *al-Misbâh fî Sharhi'l-Miftâh* on the third chapter of Sakkâkî's (d.626/1229) *Miftâhu'l-'Ulûm* a work on Rhetoric. We tried to examine this work from several perspectives and to demonstrate its importance vis a vis Arabic linguistics and Rhetoric.

Keywords: as Sayyid Sharîf al-Jurjânî, al-Misbâh fî Sharhi'l-Miftâh, Abû Ya'qûb as Sakkâkî, Miftâhu'l-'Ulûm, Rhetoric.

Giriş

Seyyid Şerîf Cürcânî, Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (ö. 816/1413)², İslâm düşünce tarihinde hicrî sekizinci, milâdî on dördüncü yüzyılın ikinci yarısıyla, hicrî dokuzuncu, milâdî on beşinci yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış önemli bir düşünür ve bilim adamı olarak derin bir iz bırakmıştır. Çok yönlü araştırmacı ve yazar olan Seyyid Şerîf, mantıkçı-dilci oluşu sebebiyle sekizinci yüzyılın belâgat ilminde mantık ekolünün takipçilerinden biri olarak görülmektedir.

Klasik döneme ait tabakat ve biyografi nitelikli temel kaynaklara başvurulduğunda, onun daha çocukluk çağında ilimle uğraşmaya başladığını ve ölünceye kadar kâlemi elinden bırakmayarak bilime hizmet ettiği görülmektedir. Küçüklükten itibaren, İslâm ülkelerinin çeşitli ilim ve medeniyet merkezlerine

² "Cürcânî", *İA* (Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi), III, 246; Gümüş, Sadreddin: *Seyyid Şerîf Cürcânî*, İstanbul: İslâmî İlimler Araştırma Vakfı Neşriyatı, 1984; Gümüş, "Cürcânî, Seyyid Şerîf", *DIA*, VIII, s. 134-136.

seyahatler düzenlediği ve hayatının tamamını bilgi elde etme uğruna adadığını, Sehâvî, Leknevî, Şevkânî ve Kâtip Çelebi gibi değerli ve güvenilir biyografi ve tabakat yazarları tarafından vurgulanmaktadır.³

Seyyid Şerîf'in hayatı dikkatli bir şekilde incelendiğinde, onun İran, Mısır, Afganistan ve Maverâünnehir'in çeşitli ilim merkezlerinde değişik hocalardan başta Arap dili ve belâğati olmak üzere, kelâm, felsefe, mantık, hadîs ve tefsir gibi sahalarda tahsil gördüğü ortaya çıkmaktadır. Döneminin en değerli bilim adamlarından ders görmüş ve öğrencilik yaptığı dönemlerde onların teveccühüne mazhar olmuştur. Mısır'daki ilim tahsilini bitirmesi ile birlikte İstanbul-Bursa üzerinden, memleketi ve ilk tahsil yeri olan Şiraz'a dönmesiyle, müderrislik hayatında yeni bir dönem başlamıştır. Şiraz'da bulunduğu ve ikamet ettiği yıllarda bir medresede hocalık yapmış ve çeşitli yerlerden gelen ilim talebelerine farklı bilimsel alanlarda dersler vermiştir. Seyyid Şerîf medresede öğrencilere ders verirken bir taraftan da kelim, felsefe, mantık, hadîs ve tefsir gibi hem naklî hem aklî ilimler alanında irili ufaklı değerli ve bilgi yüklü şerhler, haşiyeler ve risaleler kaleme almış; bir bilim adamı olarak bu eserlerini bilim dünyasına kazandırmıştır.

Seyyid Şerîf Şiraz'da müderrisliğe devam ettiği sırada Timur, İran ve diğer İslâm ülkelerinin pek çok yerini ele geçirdi. Timur ele geçirdiği beldelerdeki önde gelen sanatkâr, zanaatçı ve bilim adamlarını, gerek aklî ve gerekse naklî ilimler sahasında İslâm coğrafyasının gelişim ve değişime en müsait bölgelerinden biri konumunda bulunan Maverâünnehir bölgesinin başkenti konumundaki Semerkand'a ilim ve sanat adına hizmet etmeleri ve zengin bir kültürel ortamı oluşturmaları amacıyla gönüllü veya gönülsüz olarak götürmüştür. Maverâünnehir bölgesine gönülsüz olarak götürülenler arasında hiç kuşkusuz Seyyid Şerîf Cürçânî de bulunmaktaydı. Semerkant, Maverâünnehir bölgesinin o dönemde ilim ve kültür bakımından en gelişmiş şehirlerinden biriydi. Seyyid Şerîf Semerkant'ta bulunduğu dönemde çeşitli disiplinlerde muhtelif eserler meydana getirmiştir. İncelememize konu olan şerhini de, bilimsel olgunluğun zirvesindeyken Sadâret⁴ makamında olduğu bir sırada altmış üç yaşında hicrî 803 yılında Semerkant'ta telif etmiştir.

³ Leknevî, Abdulhayy, *el-Fevâidu'l-behiyye fî terâcimi'l-hanefiyye*, Beyrut, 1998, s. 125; Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahmân, *ed-Davu'l-lami' li ehli'l-karni't-tâsi'*, Dâru'l-Mektebeti'l-Hayât, I-XII, Beyrut ts, V, s. 328-329; Şevkânî, *el-Bedru't-tâli' bimehâsine min ba'di'l-karni's-sâbi'*, Dâru'l-ma'rife, I-II, Beyrut , t.s.,I, s. 488; Suyûtî, Tahrîc, 39; Gümüş,a.g.e., s. 85-86.

⁴ Timurlenk döneminde ve daha öncesinde var olan "Sadâret Makamı" Baş Vezirlik veya Baş Danışmanlık gibi bir mevkiye denk düşmektedir. Timur en çok saydığı ve hürmet ettiği alimi – özellikle de Peygamber soyundan geliyorsa- tahtının hemen sağına oturtur, ona sadâret makamı tayin eder ve medseselerin idare ve müderris ve kadıların tayininde yetki verirdi. "Sadâret Makamı"nın Osmanlı döneminde Kazaskerlik makamına benzer bir mevkiye denk düştüğünü söyleyebiliriz. Bkz., *Tüzükât-ı Timur (Timur'un Günlüğü Ve Başarı Prensipleri)*, hazırlayan: Kutlukhan Şakirov- Adnan Aslan, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004, s. 90, 94.

Seyyid Şerif Cürçânî'nin incelememize konu olan en kıymetli eserlerinden biri de hiç şüphesiz, es-Sekkâkî'nin kaleme aldığı Miftâhu'l-'Ulûm adlı eserin belâgatle ilgili üçüncü bölümüne yazmış olduğu *el-Misbâh fî Şerhi'l-Miftâh* isimli şerhidir. Ayrıca Semerkant'ta bulunduğu süre zarfında çeşitli müstakil kitap, şerh, haşiye, talik ve risale kaleme almış ve meydana getirdiği söz konusu eserlerle, günümüze kadar eserleri okunagelen önemli bir şahsiyet olmuştur.

Seyyid Şerif Cürçânî'nin yazdığı eserler kendi döneminden itibaren Osmanlı'nın sonuna kadar medreselerde, diğer İslâm âlimlerinin ilmî çalışmalarının yanı sıra ve onlara paralel olarak okutulan kıymetli birer kitap ve kaynak olarak değerlendirilegelmiştir. Fakat Seyyid Şerif Cürçânî'nin eserleri bu denli yüksek değeri haiz olmalarına rağmen, günümüzde gereken ilgiyi görmemektedir. Zira eserlerinin büyük bir kısmının günümüze ulaşmış olmasına ve İslâm beldelerinin çeşitli kütüphanelerinde yazma veya matbu olarak bulunmasına rağmen kitaplarının çoğunun tahkikli neşri yapılmamıştır. Öte yandan onun hakkında müstakil nitelikli akademik çalışmalar da yeterli sayıya ulaşmamıştır. Cürçânî'nin düşünsel alt yapısını konu edinen bilimsel çalışmalar çok az sayıda olduğundan onun ileri sürdüğü ve ortaya koymaya çalıştığı temel fikirler de tam ve gerektiği gibi gün yüzüne çıkmış değildir.

Seyyid Şerif Cürçânî devrinin şartlarına göre yapılabilecek olanı yapmış ve yükselebileceği en yüksek noktaya yükselmiştir. Aklî ve naklî ilimlerin tamamında yazdığı eserlerin sonraki dönemlerdeki etkisi ona verilen (السند)⁵ esened (dayanak/delil) unvanında kendisini göstermiştir.

Birçok sahada söz sahibi olan müellifimiz Arap dili ve edebiyatında kendi döneminin otoritelerinden biriydi. Onun dil konusundaki kabiliyeti et-Teftâzânî ile olan münazaralarında kendisini göstermektedir. Cürçânî Arap dili ve edebiyatı sahasında o günkü şartlar göz önünde bulundurulduğunda yapılması gerekeni ve yapılabilecek olanı yapmış ve bu sahada büyük küçük 19 eser meydana getirmiştir. Cürçânî yazdıklarını çala kalem değil, tetkikat ve tahkikat neticesinde yazmıştır. Dolayısıyla meydana getirdiği en küçük risale bile sonrakilere kaynak olmuştur. «كلام السيد سيد الكلام»، «Seyyid'in sözü sözlerin efendisidir»⁶ ifadesinin ilim adamları arasında darb-ı mesel haline gelmesi bu gerçeği vurgulamaktadır.

Cürçânî'nin, şerhi «el-Misbâh»'ta bazen mantık kurallarına aşırı derecede yer vermiş olması, meselelerin derli toplu anlaşılmasına engel gibi görünürse de genel olarak onun, ilmî konulara açıklık getirmiş olduğunu söyleyebiliriz.

⁵ Leknevî, Fevâid, 125; Gümüş, a.g.e., 94-95.

⁶ Gümüş, a.g.e., 192; bkz., et-Temîmî, Takiyyüddin b. Abdilkadir el- Hanefî, *et-Tabakâtu 's-seniyye fî terâcumî 'l- hanefiyye (Tabakat)*, sül. Ktb., Ayasofya blm., nr. 3295, vrk.263^a

Cürcânî'nin Arap dili ve edebiyatı sahasındaki eserlerinin çoğu şerh ve haşiye formundadır. Ancak şerhler bile anlaşılamayacak derecede eğitim seviyesi düşük olan bir dönemde, muhtasar metin kitapları telif etmenin faydalı olmayacağı bir gerçektir. İşte bu durumu göz önünde bulunduran Cürcânî, yeni bir eser telif etme yerine, öncekilerin yazdıkların eserlere şerh veya haşiye yazmayı daha uygun bulmuştur. İncelememize konu olan *el-Misbâh*'ın mukaddimesinde, Cürcânî bu meseleye temas ederek es-Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserinin belâgatle ilgili üçüncü bölümüne, kendinden önceki müelliflerin şerhleri olmasına rağmen, ilim tahsili yapan öğrencilerin bu şerhleri anlayamadığı için onların rica ve istirhamı üzerine *el-Misbâh fî şerhi'l-Miftâh*'ı yazdığını ifade etmektedir.

Telifi 803/1401'de tamamlanan *el-Misbâh fî Şerhi'l-Miftâh* (*Şerhu Miftâhi'l-'ulûm*)⁷ *Miftâh*'ın üçüncü kısmının şerhidir. *Kâle-ekülü* (قال – أقول) tarzındadır.

Osmanlı dönemindeki alttan ikinci derecede bulunan *Otuzlu Medreseler* veya *Miftah Medreseleri* denen medreselerin ders kitabı idi.⁸ Bundan dolayı kütüphanelerimizde yüzlerce yazma nüshası bulunmaktadır.⁹ Cürcânî'nin şerhi her ne kadar «orijinal telif» sayılmasa ve bir asıl üzerinde yapılmış olsa da, şerhin bir takım güçlükler ve özellikler taşıdığı açıktır. Her şeye rağmen şerhin bir ihtiyaç olduğu ve karşılanması gerektiği ortadadır. Cürcânî'nin bu şerhi Şark İslâm dünyasında çok tutulmuş, özellikle Osmanlı medreselerinde medreselerin kapanışına kadar belâgat ders kitabı olarak okutulmuştur. İslâm âleminin bu esere verdiği önem, artık onun sıradan bir şerh değil, orijinal bir telif olarak kabul gördüğünü ortaya koymaktadır. Kâtip Çelebi'nin de belirttiği gibi, Cürcânî'nin şerhi *Miftâh*'ın üçüncü kısmına yazılmış olan şerhlerden, kabul gören en meşhur üç şerhten biridir. Cürcânî bu en meşhur üç şerhin ilk ikisi olan Kutbeddin eş-Şîrâzî (716/1326)'nin *Miftâhu'l-Miftâh*'ı ile et-Teftâzânî (792/1390)'nin *Şerhu'l-Kısmi's-Sâlis mine'l-Miftâh*'ını yetersiz bularak kendi şerhini kaleme almıştır. Bu iki şerhi, şerhinin mukaddimesinde sert bir dille eleştirmiştir¹⁰. Bu da eserin ne derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

⁷ Kâtip Çelebi (Hacı Halife), Mustafa b. Abdullah, *Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-kütübi ve'l-fünûn* (*Keşf*), (nşr. Şerafettin Yalçınkaya – Kilisli Muallim Rifat) İstanbul: Maarif Matbaası, 1941-1943, II, 1763-1764; Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî (Târîh)*, (Arapça'ya çev. es-Seyyid Ya'kûb Bekr- Ramazan Abdüttevâb), Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, III, 252.

⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı*, Üçüncü baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988, 19; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, 2. baskı, M. Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, I, 122; Ahmet Turan Arslan, *İmam Birgivi ve Arapça Tedrisatındaki Yeri*, İstanbul: Seha Neşriyat, 1992, 14.

⁹ Hemen her kütüphanemizde nüshalarına rastlanan bu eserin müellif nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Turhan Valide Sultan Bölümü nr. 287'dedir.

¹⁰ Bkz. Seyyid Şerif Cürcânî, *el-Misbâh*, Süleymaniye ktp., Turhan Valide Sultan blm., nr. 287/1, Vr. 1^b-2^a

A. ESERİN ADI, MÜELLİFE NİSBETİ VE MÜELLİF HATTININ TESBİTİ¹¹

I. ESERİN ADI

Seyyid Şerîf Cürçânî bu eserine açıkça isim vermemiştir. Şerhine yazdığı mukaddimesinde Miftâh'ın zorluklarını giderecek, kapalı kalan kısımlarını aydınlatacak bir şerh yazmayı uzun zamandır düşündüğünü ifade etmiştir¹².

Meşhur olan ilim adamları, tanınmış olmaları sebebiyle genelde kitaplarına isim vermedikleri gibi, kendi isimlerini de yazmadıkları görülmektedir. Bu âlimler direkt olarak eserlerini yazmaya başlarlar. Kitaplarına yazdıkları mukaddime veya diğer kısımlarda kitaplarının adıyla ilgili bazı işaretlerde bulunurlar. Seyyid Şerîf Cürçânî de bu eserin mukaddimesinde: "Uzun zamandan beri *Miftâhu'l- 'ulûm*'un üçüncü kısmına bir şerh yazmayı içimden geçirdim" diyerek kitabının *Miftâh*'ın üçüncü kısmının şerhi olduğunu açıkça belirtmiştir. Kitabın ismiyle ilgili bu ipucunu alan bazı müstensihler istinsah ettikleri nüshaların başına "*Şerhu Miftâh*", "*Şerhu Miftâhi'l- 'ulûm* ", "*Şerhu'l- kısmi's - sâlis mine'l-Miftâh*" şeklindeki isimleri Cürçânî'nin bu ifadesinden esinlenerek kendileri yazmışlardır. Ancak Cürçânî'nin bu şerhi "*el- Misbâh*" adıyla şöhret bulmuştur¹³.

Cürçânî'nin bu şerhinin üç nüshasında "*el- Misbâh fi şerhi' l-Miftâh*" kaydına rastlamaktayız:

1. Nüsha: Süleymaniye ktp., Esad Ef. blm., nr. 2999. Bu nüshanın başında kitabın adı açıkça "*el- Misbâh fi şerhi' l-Miftâh*"¹⁴ olarak geçmektedir

2. Nüsha: Süleymaniye ktp., Fatih blm., nr. 4650'de kayıtlı nüshanın son varakında "*el- Misbâh*" kaydı bulunmaktadır. Müstensih şerhin sonuna şöyle bir istinsah kaydı düşmüştür¹⁵:

تم المصباح في شرح المفتاح بعون الله الملك الوهاب

3. Nüsha: Süleymaniye ktp., Şehit Ali Paşa blm., nr., 2241'de kayıtlı nüshanın ilk sayfasında "*مصباح في شرح المفتاح*" kaydı bulunmaktadır¹⁶.

¹¹ Bkz. Çelik, Yüksel, "*es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî'nin «el-MİSBÂH Fİ ŞERH el-MİFTÂH» Adlı Eserinin Tahkik Ve Tahlîli (Edisyon Kritik)*", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), 2009, İstanbul.

¹² Bkz. Seyyid Şerîf Cürçânî, *el-Misbâh*, Vr. 1^b.

¹³ Bkz. Bağdâdi, Abdulkadir b.Ömer, *Hedîyyetu'l-Arifin ve Esmâu'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin*, Vekâletü'l-Maârif, İstanbul 1370/1951, I, 729; Sehâvi, a.g.e., V, 329; Şevkânî, a.g.e., I, 88; Hânsârî, *Ravzâtü't-cennât* (nşr. Esedullah İsmâiliyyân), Kum 1392/1972, IV, 301.

¹⁴ Bkz. Cürçânî, *el-Misbâh*, Süleymaniye ktp., Esad Ef. blm., nr. 2999, vr. 1^b.

¹⁵ Bkz., Cürçânî, a.g.e., Süleymaniye ktp., Fatih blm., nr.4646. vr. 266.

¹⁶ Bkz., Cürçânî, a.g.e., Süleymaniye ktp., Fatih blm., nr. 4650, vrk. 16.

Cürçânî her ne kadar şerhinin başına kitabının adını yazmamış olsa da bu ismi sözlü olarak öğrencilerine söylemiş olmalı ki bu isimle şöhret bulmuştur.

Cürçânî'nin kitabına bu ismi vermiş olmasını şerhindeki bazı ibarelere bağlayabiliriz. Cürçânî Semerkand'a geldiğinde öğrencilerin belâgat alanından et-Teftâzânî'nin *Miftâhu'l- 'ulûm*'unun belâgat kısmına yazdığı "şerh el-kısmî's-sâlis mine'l-Miftâh" adlı şerhi okuduklarını görür. et-Teftâzânî'nin bu eserini tetkik eden Cürçânî, hatâlarla dolu olduğunu görür. Öğrencileri uyararak şöyle der: "Ömrünüzü boşa geçiriyorsunuz, ışıklardan aydınlanmak istemiyorsunuz¹⁷." Cürçânî hem Şerhine yazdığı mukaddimede hem de eserinin farklı yerlerinde, ışık, aydınlık, lamba v.s. gibi kelimeleri çokça kullanmıştır. Mukaddimesinde kullandığı Misbâh (مصباح) kelimesiyle irtibatlı olan kitabının ismi el- Misbâh'ı kastetmiş olabilir¹⁸.

Seyyid Şerîf Me'ânî'nin önemli kısımlarından olan "Taleb" konusunu detaylı bir şekilde işledikten sonra öğrencilerine ve dostlarına şöyle diyerek kitabının önemini vurgulamaktadır:

من لم يستضيء بمصباح لم يستضيء بإصباح

"Kim el-Misbâh'la (kendi şerhini kastediyor) aydınlanmasını bilmezse, İsbah'la (et-Teftâzânî'nin mutavvel şerhini kastediyor) hiç aydınlanamaz¹⁹." diyerek Şerhi el- Misbâh'ın ne kadar açık, özlü, doyurucu ve lüzumsuz uzatmalardan uzak olduğunu belirtiyor.

et-Teftâzânî'nin "*Telhisu'l-Miftâh*"a yazmış olduğu şerhin gerçek adı "الإصباح" " idi²⁰. Daha sonra "المطول" adıyla şöhret buldu²¹. Cürçânî, atasözüne benzer bu cümlede açıkça olmasa da dolaylı bir yolla güçlü bir şekilde şerhinin adını imâ etmiştir. Aynı şekilde bu ifadesinde et-Teftâzânî'nin Mutavvel Şerh'ini zikrederek, kendi şerhi olan *el-Misbâh*'ın daha açık daha doyurucu olduğunu belirterek bir çeşit mukayese yapmıştır. Cürçânî'nin bu ifadesinden aynı zamanda şerhini et-Teftâzânî'nin şerhine nazîre olarak yazdığını da anlayabiliriz." Kütüphanelerde *el- Misbâh*'ın nüshalarıyla ilgili yapmış olduğumuz araştırmalarda kütüphane kayıtlarının çoğunun "*el-Misbâh*" kaydını verdiğini görmekteyiz. Aynı şekilde dünya kütüphanelerindeki şerh ve hâşiyelerle ilgili detaylı bir çalışma yapmış olan Abdullah el-Habeşî III ciltlik

¹⁷ Bkz., Cürçânî, a.g.e., vr.16.

¹⁸ Bkz., Cürçânî a.g.e.,vr.80^a.

¹⁹ Bkz., Cürçânî a.g.e., a.y.

²⁰ Bkz., el-Ammârî, *Ali b.Muhammed Hasan, es-Seyyid, el-Cürçânî*, Mecelletu'l-Ezher sy: 20, Matbaatu'l-Ezher, Kahire 1948, 128 [makale].

²¹ Bkz, A. Cevdet Paşa, *Kıyası enbiyâ ve tevarihî hulefa*, İstanbul, 1976, II, 645.

eserinin III. cildinde *Miftâhu'l- 'ulûm* üzerine yapılan şerhler ve bu şerhlere yazılan haşiyelerle ilgili detaylı bilgi vermiştir²². el-Habeşî Cürçânî'nin şerhini "el-Misbâh Şerhu'l-Miftâh"²³ adıyla kaydetmiştir. Bu da Cürçânî'nin şerhinin bu adla şöhret bulduğunu göstermektedir.

Sayfa | 64

Ayrıca kâtip Çelebi kitabı *Keşfu'z-Zunûn*'da Cürçânî'nin eserlerine geniş bir şekilde yer vermiş ve *Miftâhu'l-Ulûm*'a Cürçânî'nin yazdığı bu şerhe "el- Misbâh" ismini vermiştir²⁴. Esmâ el-Hımsî de "*Fihrisu Mahtutâti Dâri'l-Kutubi'z-Zâhiriyye*", isimli eserinde Cürçânî'nin bu şerhinin üç adet yazmasına *el-Misbâh* ismini kullanmıştır²⁵.

II. MÜELLİFE NİSBETİ VE MÜELLİF HATTININ TESBİTİ

Cürçânî'yi ele alan tüm eserler *el- Misbah*'ın O'na ait olduğunda ittifak etmişlerdir. Biyografi ve tabakât kitaplarının hiç birinde Cürçânî'nin bu şerhinin bir başkasına ait olduğuna dair en küçük bir ifadeye rastlanmamıştır. Yazmaların tesbiti ve müelliflerine nisbeti konusunda en güvenilir kaynak kabul edilen Katip Çelebi'nin *Keşfu'z-zunûn*²⁶ adlı eserinde bu şerh *el-Misbâh* tesmiyesiyle Seyyid Şerîf el-Cürçânîye ait olduğu kesin bir dille ifade edilmiştir.

Süleymaniye kütüphanesi, Turhan Valide Sultan bölümü, nr. 287/1., 1^b-128^b vrk., bb. st., 280x170, 230x130 mm, Arap hattı ile yazılmış , mukavva ciltli, sırt ve kenarlar meşin, şirâzeli ve mikleplidir. el - Misbâh'ın müellif hattı nüshasının, gerçekten müellif hattı olduğu konusunda kesin kanaate varmış bulunmaktayız. Varmış olduğumuz bu kanaatin gerekçelerini şöylece sıralaya biliriz:

1. Eserin bu nüshasının kapağında müellefin kendi hattı olduğu açık bir şekilde iki kez yazılı olarak;

(كتاب شرح المفتاح بخط الشارح الفاضل الجرحاني)، (كتاب شرح المفتاح للسيد الشريف بخطه وحاشية شرح

(كتاب شرح المفتاح بخط الشارح الفاضل الجرحاني) şeklinde ifade edilmiş olması bu hususta bizi kesin neticeye ulaştıracak delillerden biridir. Aynı şekilde eserin sonuna Cürçânî'nin kendisinin kaleme aldığı *Haşiye 'ale'l-Misbâh* (*Haşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh*) ilâve edilmiştir²⁷.

2. Eserin birçok yerinde birkaç satır birden çizme ve karalamalar mevcut

²² Habeşî, Abdullah Muhammed, Câmîu's-Şurûh ve'l-Havâşî; Mu'cemun Şâmil'in liesmâi'l-kutubi'l-meşrûha Fi't-Turasi'l-İslamiyyi ve beyânu Şurûhihâ, (el-mecme'u's-sekâfiyy, Ebû Dabi, 1425/2004, II, 1770-1778.

²³ Habeşî, a.g.e., III, 1773.

²⁴ Katib Çelebi, Hâcî halîfe, Keşfu'z-zunûn an esâmî'l-kutub ve'l-funûn, Beyrut: Dâru'l-fikr, 1982, II, 1763.

²⁵ Esmâ el-Hımsî, Fihrisu Mahtûtâtî, Dâri'l-Kutubi'z - Zâhiriye (Şam, 1973), s. 351-353.

²⁶ Kâtip Çelebi, a.g.e., 2/1763 vd.

²⁷ Bkz. Cürçânî, el-Misbâh, Slm, ktp., Turhan Sultan blm., nr. 287/2, vrk.129^a-182^b.

olup, sık sık kenarlara çıkılarak kayıtlar yapılmış ve “ صحیح ” doğrudur” kelimesinin kısaltılmış şekli olan ” صح “ işâreti konulmuştur ki, bunlar da eserin, müellifin kendi hattı ile yazılmış olduğuna delil teşkil etmektedir. Zîra metin üzerinde bü tür birkaç satır karalamalar ve kenar notlarında yapılan düzeltmeleri çokca görmekteyiz. Şerhin ana metni üzerinde bu tür değişiklikleri ancak Şarih yapabilir. İncelediğimiz *el-Misbâh*'ın yüze yakın nüshasında bu türde karalama ve düzeltmelere rastlamadık.

3. Bu hususta bizi kesin neticeye ulaştıracak delillerden biri de Müellif hattı nüshasının kenarlarında, müellifin şerhine yazdığı kendi haşiyesinin bulunmamasıdır, çünkü müellif, şerhini yazdıktan sonraki yılda haşiyesini kaleme almış ve yine aynı yıl içinde tamamlamıştır. Müellif nüshası dışındaki istisnasız tüm nüshaların kenarlarında haşiyenin tamamı (منه) rumuzu kullanılarak verilmiştir.

4. Müellif hattını tesbit ederken bu işin uzmanlarından yardım aldık. Özellikle Prof. Dr. Ramazan ŞEŞEN ve Prof. Dr. Ahmet Suphi FURAT beyefendiler bizzat Süleymaniye Kütüphanesine gelerek Turhan Valide Sultan bölümündeki nüshanın müellif hattı nüshası olduğunu tesbit etmişlerdir.

B. TELİF SEBEBİ

Cürçânî bu şerhi niçin yazdığını ve eserde ne gibi işlemler yaptığını mukaddimesinde şu ifadelerle açıkça belirtmiştir:

“*Miftâhu'l 'ulum*’un üçüncü kısmındaki zorlukları kolaylaştıran, kapalı kalan kısımları meydana çıkararak, onda hasıl olan fikirleri değerlendiren, gizli kalan hazineleri açığa çıkaran bir şerh yazmak uzun süre içimden geçti. Ancak o dönemde meydana gelen hadiseler, hadiselerin getirdiği terslikler, bu şerhi yazmama engel oldu. Ömrümün sonlarına doğru Maveraünnehir’e göçmekle imtihan olundum (istemeyerek O’raya gitmek zorunda kaldım). Orada ciğerleri suya hasret (doğru bilgiye aç kalmış); *Miftâhu'l 'ulum*’un (şerhlerinin) etrafında dolanan, ancak asla ondan kana kana su içmeye bir yol (imkân) bulamayan kimseleri gördüm. Bir diğerlerinin de doğruluktan (Miftâh’ın üçüncü kısmını doğru anlamadan) saptıklarını, Okyanus’un derinliklerine rehbersiz daldıklarını, bu nedenle bu büyük derya’nın (Miftâh’ın) kıymetli taşlarına (incilerine) ulaşmada bir rehber bulamadıklarını gördüm. Onun (Miftâh’ın) cümlelerini tahlilde, uslublarındaki incelikleri kavrama konusunda güvendikleri şerhlerin (Kutbeddin eş-Şîrâzî, el-Müezzînî ve et-Teftâzânî’nin şerhlerini kastediyor) çoğu yaralı ve bereli (oldukça çok hatalarla dolu) olduğunu tesbit ettim. Onların (şerhlerin) en iyisi (et-Teftâzânî’nin şerhini kastediyor) bile karmaşık ve hatalarla doludur. Onlarda ne derde deva ne de sadra şifa bir şey göremezsin. O

şerhler, susuz bir kimsenin su zannettiği çöldeki serap gibidir. Onlar (talebeler) o şerhleri nazarların çevrildiği, görüşlerin serdedildiği, fikirlerin önerildiği yegane yerler (gözlerinin nuru) edindiler.”

Sayfa | 66

“Onlara şöyle dedik: Ey Kitap Ehli! (Miftâh’ın şerhlerini okuyanlar) doğru yolda değilsiniz. Ateş yakmak için çer çöp (ateşi tutturacak çubuklar, ince ayrıntılar) olmadan üfürüyorsunuz (Ateşi yakacak malzeme olmadan ateş yakmaya kalkıyorsunuz). Vücudunda şişkinlikler (verem) olanları şişman kabul ediyorsunuz.²⁸ Ömrünüzü boşa geçiriyorsunuz. Işıklardan (kendi şerhi *el-Misbâh*’ı kastediyor) yararlanmıyorsunuz. İyi bir şey yaptığınızı sanıyorsunuz. Hayatım üzerine yemin ederim ki siz sadece suyun içinde avuçlarını açan veya kova olmadan kuyudan su almaya çalışan kimse gibisiniz. Bu kimseye benzemek şöyle dursun, siz göklere çıkmak isteyen kimse gibisiniz. İmkânsız zorluyorsunuz (faydasız işlerle uğraşıyorsunuz). Sizi sıkıntıdan kurtaracak karlı bir iş söyleyeyim mi? Nitekim (önceki şerhlerin yetersizliğini kendilerine ispatladığımızda) şaşkınlık içerisinde hayal kırıklığına uğrayarak şöyle dediler: “Biz atalarımızdan (önceki hocalarımızdan) böyle bir şey duymadık. Eğer sözünde sadıksan bize bir ayet (kesin delil) getir! “ dediler. Biz onlara muazzam ayetlerimizin (önceki şerhlerde bulunmayan inceliklerin) bir kısmını gösterdik. Bunun üzerine, bu incelikler karşısında boyunları eğik kaldı ve şöyle dediler:” Bize getirdiğin apaçık gerçeklere inandık. Katındaki bilgilerden bize ziyadesiyle ver. Bizim için şu işimizden bir kurtuluş ve başarı hazırla (işimizi düzelt).”²⁹

Görüldüğü gibi Cürcânî *Miftâh*’ın belâgatla ilgili üçüncü kısmına bir şerh yazmayı uzun süre düşündüğünü, bu düşüncesini gerçekleştirebilmek için fırsat kolladığını, ancak yaşadığı dönemde gerçekleşen olumsuzluklar, felaketler, savaşlar, tahribat ve yıkımlar, sosyal çalkantılar bu şerhi yazmasına engel olduğunu ve sürekli bu işi ötelediğini belirtmektedir.

Seyyid Şerîf Maverâunnehr’e istemeyerek gitmek zorunda kaldığını ve bu bölgenin başkenti konumunda olan Semerkant’a yerleştiğinde bazı kimselerin *Miftâh*’ın belâgatla ilgili üçüncü kısmına yazılmış bazı şerhleri (özellikle et-Teftâzânî’nin şerhini) okuduklarını, bu şerhlerin yetersiz ve hatalarla dolu olduğunu, şerhler içinde en iyisinin (et-Teftâzânî’nin şerhi) bile hatalarla dolu ve anlaşılmasız olduğunu görünce, *Miftâh*’ın belâgatla ilgili üçüncü kısmının ilim tahsil eden öğrenciler tarafından gerçek manada anlaşılması ve kavranmasına olan acil ihtiyacı görerek, şerhi *el-Misbâh*’ı yazmaya koyulduğunu belirtmektedir.

Cürcânî bu şerhi kaleme almasındaki etkenleri sıralarken, kendisine olan özgüveni ve hayranlığını açıkça ifade etmiş, kendisinden önce bu alanda yazılan

²⁸ Bu söz zengin bir cimri ile aldanan ve onun iyiliğine (bağışına) tama eden kimseler için kullanılır. Bkz., Habenneke, el-Belağatu’l-‘Arabiyye, 2/267.

²⁹ Cürcânî, *el-Misbâh*, Turhan Valide Sultan Müellif Nüshası, vrk. 1^b.

şerhleri ve sahiplerini alışılmamış sert bir üslûpla eleştirmiştir. Bu uğurda ayet ve atasözlerinden iktibas etmekte bir beis görmemiştir. Başkalarının kendi şerhi karşısındaki hayranlıklarını da ifade etmekten geri kalmamıştır.

Cürçânî'nin bu şerhi, et-Teftâzânî'nin *el-Mutavvel* isimli şerhine nazire olarak yazdığı, buna rağmen *el-Mutavvel*'in itibarını kaybetmediği rivayet edilmektedir.³⁰

C. ŞERH METODU VE DELİLLERİN KULLANIMI

I- Şerh Metodu

Seyyid Şerîf, mukaddimesinde şerhte takip edeceği yöntemlere bir nebze de olsa değinmişti.

Seyyid Şerîf, mukaddimesinde Miftâh isimli esere, anlaşılmasının önündeki zorlukları ortadan kaldıran, kapalı ifadeleri vuzuha kavuşturan, görüşleri tenkit eden, gizli kalmış hazineleri açığa çıkaran bir şerh yazma kanaatinin kendisinde oluştuğunu, ancak zamanla ortaya çıkan felaket, sıkıntı ve kargaşaların kendisinin bu arzusunu gerçekleştirmesine engel olduğunu belirtmiştir.³¹

Daha sonra Seyyid Şerîf, sözüne şöyle devam etmektedir: «Onun (Miftâh'ın üçüncü kısmı) cümlelerini tahlilde, üslûplarındaki incelikleri kavrama konusunda güvendikleri şerhlerin birçok hatalarla dolu olduğunu tespit ettim. Onların (Miftâh şerhleri) en iyisinin (et-Teftâzânî'nin şerhi) bile anlaşılması zor ve hatalarla dolu olduğunu gördüm. Onlarda derde deva, sadra şifa bir şey bulamazsın».

Seyyid Şerîf, bu cümlelerle kendisinden önce yazılmış olan şerhlerin yetersiz olduğunu ifade etmektedir.

Daha sonra Seyyid Şerîf, öğrencilerine, Miftâh'ın belâgatle ilgili üçüncü kısmına yapacağı şerhini onların bilgisizliklerini gidereceğini, onları en doyurucu bilgilerle donatacağını, bıktırıcı olmayan açık ifadeler, noksansız ve ince nükteler üzerine kaidelerini bina edeceğini, bilgi sofrasını en iyi şekilde donatacağını, faydasız ve lüzumsuz bilgilerden yüz çevireceğini, reddiyenin ve tenkidin faydasız olacağı görüşlerden yüz çevireceğini, doğru görüşü özetleyerek vermekle yetineceğini, kabuğu meyve kısmından ayıracağını belirttikten sonra şerhini, insafılı bir tabiata, haksızlıktan uzak bir mizaca sahip her zeki kimseye hediye ettiğini, ancak bu niteliklere sahip kimselerin çok az olduğunu belirtmiştir.³²

Seyyid Şerîf, mukaddimesinin sonunda, dönemindeki insanların çoğunun kit

³⁰ Bkz., A. Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya*, 2, 645; Gümüş, a.g.e., 165.

³¹ Bkz., Cürçânî, a.g.e., 4-5.

³² Cürçânî, a.g.e., 6.

anlayışlı, haset ve kinle dolu olduklarını belirterek, kendisini insafsızca eleştiren ve anlamak istemeyenleri; «İşte onlar Şeytanın taraftarlarıdır. İyi bilin ki Şeytanın taraftarları hep kayıptadırlar»³³ mealindeki ayetten iktibasta bulunarak sert bir dille eleştirmiştir. Sözlerini çarpıtarak kendisinin itibarını düşürmeye çalışanlar için ise alışılmamış bir eleştiri tarzıyla yine bir ayetten iktibas ederek, «Onlar hayvanlar gibidir, hattâ onlar yolca daha da sapıktırlar»³⁴ mealindeki ayeti iktibas ederek sert bir dille eleştirmiştir.

Seyyid Şerîf'in mukaddimesinden kendisinin, şerhle ilgili şu ilkelere bağlı kaldığını görüyoruz:

1- el-Miftâh'ın üçüncü kısmındaki zorlukları ortadan kaldırmak, anlamı kapalı ifade ve konuların, bilgi, görüş ve tecrübeleri ışığında vuzuha kavuşturmak.

Gerçekten Seyyid Şerîf, mukaddimedeki bu vaadine sadık kalmış ve kapalı meseleleri engin bilgi ve kültürüyle cimrilik göstermeden hakkıyla yerine getirmiştir. Engin bilgi, kültür ve tecrübesini yalnız belâgat alanında değil, aynı zamanda dil, edebiyat, edebî tenkit, nahiv, mantık, kelim, usul ve hattâ felsefe meselelerinde konuşturmuştur.

2- Meseleleri, bıkkınlık verecek derecede uzatmaksızın ve konunun anlaşılmasına mani olacak şekilde fazlaca özetlemeksizin açıklamıştır. Seyyid Şerîf, mukaddimedeki ifade ettiği bu yöntemine genelde bağlı kalmış, ancak bazı yerlerde, ibareleri, dil ve nahiv açısından incelerken veya kelim ve usul meselelerine değinirken gereksiz uzatmalarda bulunmuştur. Bunu yaparken de o ilim dalındaki vukufiyetini konuşturmak istemiş olabilir.

3- Faydasız tartışmalara girmemek. Seyyid Şerîf, mukaddimesinde belirttiği bu metoduna da bağlı kalmıştır. Mesela; faydasız bir mesele de, «ولعل الإعراض عن وهذا لا يناسب ذلك المقام أصلاً» “ولا طائل تحته» veya «توجيه ما لا طائل تحته أولى» diyerek tartışmaya girmenin faydasız olduğunu ifade etmiştir.³⁵

4- Belâgat meselelerinde doğru olan görüşü açıkça ve özet bir biçimde ifade etme, meselelerin köküne inip doğruyu yanlıştan ayırma, hatalı görüşleri tenkit edip doğrusunu belirtme.

Seyyid Şerîf, mukaddimesinde belirttiği bu şerh metoduna da sadık kalmış, şerh ettiği kitabın müellifi Es-Sekkâkî'ye bile itirazlar yöneltip tenkit etmiştir.³⁶ Es-Sekkâkî'ye yöneltilen itirazlardan haksız olanlara karşı Es-Sekkâkî'yi

³³ Mücadele suresi, 19.

³⁴ Furkan suresi, 44.

³⁵ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 208, 284, 389.

³⁶ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 42, 391, 606, 637.

savunmuş,³⁷ haklı olan itirazlara da destek vermiştir.³⁸ Aynı şekilde kendisi de Miftâh şârihlerine, özellikle de et-Teftâzânî'ye yoğun itirazlarda bulunmuştur. Ancak et-Teftâzânî'nin haklı olduğu yerlerde de hakkını teslim etmiştir.³⁹

1- Şerhte Takip Ettiği Yöntem

Seyyid Şerîf, es-Sekkâkî'nin kullandığı ibareleri konu başında قال كذا ... أقول ... şeklinde, konu ortasında ise قوله كذا şeklinde belirtip daha sonra şerhe başlamaktadır.

Cürçânî, şerh ederken, şerh türlerinden أقول قال - أقول tarzındaki şerh metoduyla, قال şeklindeki şerh metodunun her ikisini birden kullandığını görmekteyiz. قال ve قوله lafızlarını kullanarak asıl ile şerhi birbirinden ayırmaktadır. Metinde gizli kalan ve açıklanmasına ihtiyaç bulunan noktalarda فإن قلت ile başlamak suretiyle sorular sormakta ve قلت ile başlayarak cevap vermektedir.⁴⁰ Veya فإن قيل ile başlayıp قلنا veya أجيب ile cevap vermektedir.⁴¹

Cürçânî, bap, fasıl ve bahislerde أقول قال - أقول tarzını benimsemiş, bu tarzı aynı şekilde paragraf başlarında da kullanmıştır. Ama konu veya paragraf ortalarında قوله tarzını tercih etmiştir. Görünüş bakımından Seyyid Şerîf'in şerhi el-Misbâh, memzûc bir şerhe benzese de (çünkü paragraf ortalarında قوله dedikten sonra Es-Sekkâkî'nin metnini verip arada bir fasıla bırakmadan direkt şerhe başlayarak metinle şerh birbirine karışmış gibi bir görüntü vermektedir) gerçekte memzûc şerhlerden sayamayız. Çünkü قوله ifadesiyle Es-Sekkâkî'nin metnini verdikten sonra genelde أي veya يعني lafızlarıyla, şerhle metnin birbirine karışmasını engellemiştir.

2- es-Sekkâkî'ye Yapılan İtirazlar Karşısındaki Tutumu

Seyyid Şerîf'in, şerhte takip ettiği yöntemlerden biri de es-Sekkâkî'ye yapılan itirazları zikredip sonra da bu itirazları değerlendirmesidir.

Cürçânî genelde âlimlerin es-Sekkâkî'ye yönelttikleri itirazlara değinip, bu

³⁷ Bkz., Cürçânî, a.g.e. , s. 148, 230.

³⁸ Bkz., Cürçânî, a.g.e. , s. 53, 321, 431.

³⁹ Bkz., Cürçânî, a.g.e. , s. 230, 231.

⁴⁰ Bkz., Cürçânî, a.g.e. , s. 20, 46, 47, 52, 71, 78, 81, 82, 85, 87, 90, 91, 101, 103, 119, 120, 128, 130, 137, 157, 183, 193, 213, 222, 233, 242, 245, 255, 260, 266, 268, 271, 279, 285, 286 ...

⁴¹ Bkz., Cürçânî, a.g.e. , s. 32, 66, 100, 128, 252, 275, 284, 306, 345, 351, 356, 433, 481, 551, 720 ...

itirazlara cevap vermiştir. Mesela, Kutbeddin eş-Şîrâzî ve et-Teftâzânî'nin, es-Sekkâkî'nin Bedî' ilmini Me'ânî ilminin tamamlayıcısı ve bir cüzü yapmaya çalıştığını iddia ettiklerini kapalı bir ifadeyle belirttikten sonra, es-Sekkâkî'nin böyle bir iddiasının bulunmadığını ve yanlış anlaşıldığını ifade ederek es-Sekkâkî'yi savunmuştur.⁴²

Yine Seyyid Şerîf, talep konusunda, es-Sekkâkî'nin bir görüşünü kabul etmeyip ona cevap vermektedir.⁴³

Yine Cürcânî, kapalı bir ifadeyle Hatib Kazvînî'nin bir görüşünü reddederek, es-Sekkâkî'yi savunmaktadır.⁴⁴

Kulun fiillerini kendisinin yarattığı görüşünü ifade eden es-Sekkâkî'ye, Seyyid Şerîf, itiraz etmiştir.⁴⁵

Cürcânî, Yâsîn suresinin 15. ayetinde et-Teftâzânî'nin de kabul ettiği kasr-ı kalb olduğunu, Es-Sekkâkî'nin ise bunu kasr-ı ifrâd (ta'yîn) olarak gördüğünü beyan ettikten sonra et-Teftâzânî'nin görüşünü benimser ve Es-Sekkâkî'ye itirazda bulunur.⁴⁶

Seyyid Şerîf, es-Sekkâkî'nin teşbihi mecaza takdim etmesini eleştirmiştir. Aynı şekilde et-Teftâzânî de es-Sekkâkî'yi bu konuda eleştirmektedir.⁴⁷Cürcânî, burada da es-Sekkâkî'ye yöneltilen itirazı, itiraz sahibinin ismini vermeden zikretmekte, bu itiraza cevap verirken de yine meçhul (edilgen) sıygasıyla (كما أجيب =cevap verildiği gibi) diyerek bir başkasının cevabını nakletmektedir. Mesela, Hatib Kazvînî'nin Es-Sekkâkî'ye bir itirazını dile getirdikten sonra, bu itiraza et-Teftâzânî'nin el-Mutavvel isimli kitabındaki cevabı, cevap olarak kapalı bir ifadeyle (أجيب =cevap verildi gibi) vermektedir.⁴⁸

Cürcânî, «أطْفَارِ الْمَيْتَةِ» terkindeki «الْمَيْتَةِ» lafzının kinayeli istiâre olduğunu beyan etmiş, «يَرِدْ عَلَيْهِ» diyerek de et-Teftâzânî ve Hatib Kazvînî'nin reddiyelerini zikretmiştir.⁴⁹ Sonra da bu reddiyeyi kendi görüşü olarak sunmaktadır. Bu da Seyyid Şerîf'in et-Teftâzânî ve Hatib el-Kazvînî'den ne derece etkilendiğini göstermektedir.

Yine Cürcânî, Meryem suresinin 4. ayetindeki istiâre konusunda Es-

⁴² Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 14 (ve dipnot 5-6).

⁴³ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 42.

⁴⁴ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 361 (ve dipnot 2).

⁴⁵ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 391 (ve dipnot 2).

⁴⁶ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 396 (ve dipnot 4).

⁴⁷ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 866 (ve dipnot 3).

⁴⁸ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 563 (ve dipnot 3), 564 (ve dipnot 1).

⁴⁹ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 606 (ve dipnot 4, 5, 7).

Sekkâkî'yle aynı düşünmediğini kapalı olarak belirtmiştir. Bu meselede Hatib el-Kazvîni de Seyyid Şerîf gibi düşünmektedir. Ancak et-Teftâzânî Es-Sekkâkî'yi savunmaktadır.⁵⁰

Yine i'câzın beş vechini zikrettikten sonra Seyyid Şerîf, Es-Sekkâkî'nin görüşünün doğru olduğunu belirterek desteğini açıkça göstermiştir.⁵¹

3- Başkalarına Ait Görüşleri Tenkit Yöntemi

Seyyid Şerîf, benimsemediği görüşleri alışılmadık sert bir dille eleştireceğini mukaddimesinde ifade etmiş⁵², bu metoduna bağlı kaldığını da şerhinde göstermiştir.

Seyyid Şerîf, rakiplerini eleştirirken, onların itibarını hafife alan ve küçük düşüren ifadeler kullanmıştır.⁵³

Semerkand medreselerinin sadâret sâhibi⁵⁴ (Sadâret makamı sahibi) olan engin bilgi ve fazilet sahibi böyle bir ilim adamının rakiplerine karşı onur kırıcı ifadeleri bizi çok şaşırttı. Seyyid Şerîf'in bu tenkit üslubunu, onun kendine karşı duyduğu özgüven ve hayranlığına bağlayabiliriz.⁵⁵

Seyyid Şerîf, şerh esnasında başka görüş sahiplerini eleştirirken, ⁵⁶من زعموا⁵⁷, ⁵⁸من زعم بعضهم⁵⁹, ⁶⁰كما زعمه بعضهم⁶¹, ⁶²يؤمنون⁶³, ⁶⁴كما يؤمنون gibi kapalı ifadeler kullanmıştır.

Aynı şekilde, ⁶³كما توهم⁶⁴, ⁶⁴كما يتوهم ifadelerini kullanarak birilerinin hatalı olduklarını ima etmiştir.

⁵⁰ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 637 (ve dipnot 1).

⁵¹ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 668.

⁵² Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 5-6.

⁵³ A.g.e., a.y.

⁵⁴ Timurlenk döneminde ve daha öncesinde var olan "Sadâret Makamı" Baş Vezirlik veya Baş Danışmanlık gibi bir mevkiye denk düşmektedir. Timur en çok saydığı ve hürmet ettiği alimi – özellikle de Peygamber soyundan geliyorsa- tahtının hemen sağına oturtur, ona sadâret makamı tayin eder ve medseselerin idare ve müderris ve kadıların tayininde yetki verirdi. "Sadâret Makamı"nın Osmanlı döneminde Kazaskerlik makamına benzer bir mevkiye denk düştüğünü söyleyebiliriz. Bkz., *Tüzûkât-ı Timur (Timur'un Günlüğü Ve Başarı Prensipleri)*, hazırlayan: Kutlukhan Şakirov- Adnan Aslan, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004, s. 90, 94.

⁵⁵ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 5 (ve dipnot 18).

⁵⁶ Bkz., Cürçânî, a.g.e., 129, 185, 189, 329, 519, 632.

⁵⁷ Bkz., Cürçânî, a.g.e., 60, 91, 131, 187, 397, 427, 480, 583.

⁵⁸ Bkz., Cürçânî, a.g.e., 225, 417, 559.

⁵⁹ Bkz., Cürçânî, a.g.e., 396, 499.

⁶⁰ Bkz., Cürçânî, a.g.e., 493.

⁶¹ Bkz., Cürçânî, a.g.e., 204.

⁶² Bkz., Cürçânî, a.g.e., 280.

⁶³ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 123, 134, 230, 261, 263, 361, 367, 468, 528, 581, 636, 681, 695.

⁶⁴ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 54, 405.

لا طائل في , لا طائل في رده⁶⁶ , لا طائل تحته⁶⁵ Cürçânî, bazı görüşleri aktardıktan sonra fikirlerde hiçbir fayda bulunmadığını ifade ederek rakiplerine karşı, görüşlerini hafife alma üslûbunu sergilemiştir. Seyyid Şerîf, başkalarına ait bu görüşleri tenkit ederken bu üslûbu kullanacağını mukaddimesinde açıkça göstermiş ve şerhi esnasında da buna bağlı kalmıştır.

4- Faraziye Sorular Sorarak Bunlara Cevap Vermesi

Seyyid Şerîf, şârihlerin genelde yaptıkları gibi sorulması muhtemel soruları sorup, cevaplar vermiştir. Mesela, فإن قيل ibaresiyle muhtemel soruyu yöneltiyor, sonra da قلنا veya أجيب ifadeleriyle cevap veriyor.⁷⁰

Aynı şekilde, فإن قلت ... قلت , ifadesini kullanarak da muhtemel soru ve cevaplarını serdetmektedir.⁷¹

Cürçânî, meseleleri ele alırken akla gelebilecek soruları sorup sonra da onlara cevap verme metodunu tamamen ez-Zemahşerî'den almıştır. Şerhi esnasında ez-Zemahşerî'den ne derece etkilendiğini ve ona olan yüksek hayranlığını göstermiştir.

Seyyid Şerîf'in şerhinde bu üslûbu kullanması, ifade ettiği görüşleri çerçevesinde oluşabilecek olumsuz düşünce, açıklamalarının eksik veya yetersiz bulunma ihtimaline karşı bir önlem olması için olabilir. Bu metodun altında, muhatabın zihninde belirecek şüpheleri izale edip onu ikna etme düşüncesi yatmaktadır. Seyyid Şerîf, eşsiz selîkası ve ikna edici kabiliyetiyle bunu becermiştir.

Cürçânî'in bu üslûbu aynı zamanda et-Teftâzânî'den aldığını söyleyebiliriz. Çünkü et-Teftâzânî de gerek Şerhu'l-kısmi's-sâlis mine'l-Miftâh'ında, gerekse el-Mutavvel'inde bu yöntemi çokça kullanmıştır.

5- Meseleleri Tespiti ve Ele Alış Biçimi

Seyyid Şerîf, bazı meseleleri tespit ettikten sonra وههنا بحث⁷² diyerek ele alıp

⁶⁵ Bkz., Cürçânî, a.g.e. , s. 208, 284.

⁶⁶ Bkz., Cürçânî, a.g.e. , s. 6.

⁶⁷ Bkz., Cürçânî, a.g.e. , s. 268.

⁶⁸ Bkz., Cürçânî, a.g.e. , s. 396.

⁶⁹ Bkz., Cürçânî, a.g.e. , s. 48, 71, 107, 154, 175, 260, 269, 302, 308, 341, 438, 474, 486, 499, 520, 532, 533, 563, 581, 618, 626, 686, 694, 710.

⁷⁰ Bkz., a.g.e. , a.y.

⁷¹ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 20, 46, 47, 52, 71, 78, 81, 82, 85, 86, 87, 90, 91, 101, 103, 119, 120, 128, 130.

⁷² Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 129, 153, 154, 174, 325, 467, 562.

işlemektedir.

Cürcânî, *ههنا بحث* ibaresiyle, açıklık getirilmesi gereken meseleyi tespit ediyor, o mesele ile ilgili es-Sekkâkî'nin sözünü naklediyor, daha sonra o mesele ile ilgili âlimlerin görüşlerini verdikten sonra bu görüşlerden uygun olanı seçiyor. Mesela, kinayenin amacı dışında kullanımı ile ilgili Es-Sekkâkî'nin görüşünü belirttikten sonra, *ههنا بحث* ibaresiyle meseleyi tespit edip sonra da tahlil ediyor. En sonunda uygun olanı tercih ediyor.⁷³

6- Kaynaklardan Bilgi Aktarma Yöntemi

Seyyid Şerîf, şerhi esnasında çok sayıda ve farklı alanlarda yazılmış kaynaklardan alıntıda bulunmuştur. Bu alıntıları ya şerhte aydınlatıcı bilgiler olarak kullanmış veya eleştirmek için almıştır.

Cürcânî, çoğunlukla alıntı yaptığı kaynakların veya sahiplerinin isimlerini zikretmemiştir. Görüşleri aktarırken de aynı şekilde görüş sahiplerinin isimlerini çoğunlukla vermemiştir. Genelde ez-Zemahşerî (ö.538/1143)ve kitabının ismini, bir de Abdü'l-Kâhir el-Cürcânî'nin (ö.471/1078) adını açıkça kullanmıştır. Ayetlerin tefsirinde ez-Zemahşerî'nin görüşlerine sıkça başvurduğu halde adını zikretmemiştir.

Seyyid Şerîf, Kutbeddin eş-Şîrâzî (ö.710/1311), et-Teftâzânî (ö.792/1390), Hatib l-Kazvîni (ö.739/1338) gibi Miftâhu'l-'Ulûm şârihlerinden alıntı yaparken veya görüşlerini tenkit ederken bir defa bile isimlerini zikretmemiştir. Hâlbuki bu şerhlerden oldukça fazla yararlanmıştır.⁷⁴

Lafızları dil yönünden incelerken Cevherî'nin (ö.400/1009) es-Sihâh'ıyla İbn Manzûr'un (ö.711/1311) Lisânü'l-'Arab'ına çokça başvurmuş ve alıntı yapmıştır. Bu iki sözlükten sadece es-Sihâh'ın ismini yedi yerde vermiştir.⁷⁵ Mesela «ورطة» kelimesini dil açısından açıkladıktan sonra bunu es-Sihâh'tan aldığını hiçbir şekilde belirtmemiştir.⁷⁶

7- Es-Sekkâkî'nin Sözlerini Özet Olarak Verme Yöntemi

Seyyid Şerîf'in, şerhte takip ettiği yöntemlerden biri de Es-Sekkâkî'nin sözlerini modamod değil de özetleyerek vermesidir. Aynı şekilde diğer görüş sahiplerinin de görüşlerini aktarırken modamod bir nakil yöntemini benimsememiş, aksine onların sözlerinde bazı tasarruflarda bulunarak özlü ve özet bir şekilde aktarmıştır. Bunu yaparken, söz sahibinin ifade ettiği kastın

⁷³ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 562-563.

⁷⁴ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 60, 91, 131, 132, 136, 146, 186, 187, 207, 260, 345, 490, 522, 525, 565, 574, 577, 585, 590, 598, 625, 643, 652, 664, 698 (dipnotlar).

⁷⁵ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 233, 316, 355, 365, 518, 540, 575.

⁷⁶ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 66; Cevherî, Sihâh, III, 1166.

dışına çıkmamıştır. Mesela, es-Sekkâkî'nin bir görüşünü aktarırken « واصل ما ذكره » veya « واصل ما اختاره », « واصل ما أقره », ifadelerini kullanarak Es-Sekkâkî'nin tercih ettiği görüşü özet bir şekilde vermiştir.⁷⁷

Sayfa | 74

Aynı şekilde es-Sekkâkî'nin verdiği cevapları da özetleyerek aktarmış, mukaddimesinde belirttiği gibi bıktırıcı uzatmalardan uzak duracağına dair sözüne bağlı kalmıştır. Mesela Es-Sekkâkî'nin istidlâl ilmine dair vermiş olduğu bir cevabı “ وملخص الجواب” şeklinde özetleyerek aktarmıştır.⁷⁸

Yine Seyyid Şerîf, Tâhâ suresi 25. ayetteki « لِي » lafzının zait oluş sebeplerini açıklarken Es-Sekkâkî'nin sözlerini özet olarak nakletmiştir.⁷⁹

Seyyid Şerîf, bu metodunu şerhinin birçok yerinde uygulamıştır.

Ayrıca Seyyid Şerîf, Es-Sekkâkî'nin şerhte kullandığı sözlerini bir bütün olarak vermemiş, sadece şerh edeceği kelime veya ibareyi zikretmiştir. Bu da okuyucu açısından sıkıntı verici bir durumdur. Çünkü okuyucu, Es-Sekkâkî'nin sözü bir bütün olarak verilmediğinden, şerhle metin arasında irtibat kurmada zorlanıyor. Bu da eserden yararlanmayı minimum seviyeye indirmektedir.

8- Ayet, Hadis, Atasözü ve Şiir Beyitlerini (Şevâhid) Şerh Yöntemi

Seyyid Şerîf, eserinin belâgatle ilgili kısmında istidlal için kullandığı şevâhidi bir bütün olarak vermemiş, sadece konuyla ilgili kelime veya terkihi zikrettikten sonra şerhe koyulmuştur. Mesela ayetten sadece bir kelimeyi alıp şerhe başlamıştır. Bazen de ayetten birkaç kelime zikredip ayetin tamamını vermemiştir. Şiirlerde de aynı yöntemi kullanmıştır. Şiirde bir veya iki kelime alıp şerhe başlamıştır. Bazen birinci mısrayı verip ikinci mısrayı ihmal etmiştir. Tam olarak verdiği ayet veya şiir beyti çok fazla değildir.

Seyyid Şerîf, bu metodu kitabın fazla hacimli olmaması için yapmış olabilir. Ancak okuyucu ayet veya şiir beyitlerini bir bütün olarak göremediği için şahitle şerh arasında irtibat kurmakta zorlanmaktadır. Bu da eserden tam anlamıyla istifadeyi güçleştirmektedir.

Seyyid Şerîf, şiir beytini verdikten sonra, anlamı kapalı lafızları şerh etmiş, sarf, nahiv ve belâgat açısından kelimeyi incelemiştir. Bazen şiirin konu ile münasebetine değinmiş ve bir takım şairlerin de kısa bir biçimde hal tercümelerini yapmıştır. Çoğunlukla beyit sahibinin adına değinmemiştir. Aynı tavrı atasözleriyle, Araplar'ın meşhur sözlerinde de göstermiştir. Atasözünün

⁷⁷ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 190, 295, 488.

⁷⁸ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 32.

⁷⁹ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 381.

hangi münasebetle söylendiğini ve ne kastedildiğini belirtmiştir. Seyyid Şerîf, Es-Sekkâkî'nin yarım olarak verdiği şiirleri tamamlamış, bazen de şiirle ilginin iyi kurulması için önceki ve sonraki beyitleri de vermiştir.⁸⁰ Seyyid Şerîf, beyit ve meselleri açıklamış, Es-Sekkâkî'nin eksik verdiği şevahidi azda olsa kimi yerlerde tamamlamış, bazen bir önceki ve bir sonraki beyti zikretmiştir. Bu onun şevahidle ilgili şerh yöntemidir.

9- Görüş sahiplerini zikretmesi

es-Sekkâkî, kitabında bazı görüşler ele alırken bu görüşlerin kime ait olduğunu belirtmemiştir. Seyyid Şerîf ise, es-Sekkâkî'nin belirtmediği bu görüşlerin sahiplerinin ismini vermiştir. Mesela, es-Sekkâkî, haberin üç tarifini yapmış ama bu tariflerin kimlere ait olduğunu belirtmemiştir.⁸¹ Seyyid Şerîf, birinci tarifi Cumhur'a, ikinci tarifi Ebu'l-Hüseyn Muhammed b. Osmân el-Hayyât (300/912)'a ve mezhebi el-Hayyâtiyye'ye tabi olanlara, üçüncü görüşün ise Abdü'l-Kâhir Cürçânî'ye ait olduğunu ve üçüncü tarifi ikinci tarife yakınlığını belirtmiştir.⁸²

es-Sekkâkî'nin kasr yollarını ele alırken: «Nahiv ilmüne vukufiyeti olmayan kimsenin sandığı üzere» sözünü sarf etmiştir. Seyyid Şerîf de, «Nahiv ilmüne vâkıf olmayan kimse, İmam Râzî (Fahreddin er-Râzî (ö.606/1210) diyerek es-Sekkâkî'nin kastettiği kişinin ismini belirtmiştir.⁸³

Seyyid Şerîf, bu metodunu, Ehl-i sünnet, Mu'tezile ve kolları olan el-Hayyâtiyye, el-Behşemiyye (el-Cübbâiyye), Zâhiriyye, Kûfe ve Basra ekolleri ile meşhur görüşlerin sahipleri konusunda uygulamıştır.⁸⁴

10- et-Teftâzânî'nin Görüşlerini Tenkidi

Daha önce belirttiğimiz gibi Seyyid Şerîf, kitabı «el-Misbâh»'ı et-Teftâzânî'nin «Telhîsu'l-Miftâh» şerhi olan el-Mutavvel isimli eserine nazîre olarak yazdığı, buna rağmen el-Mutavvel'in itibarını kaybetmediği söylenmektedir.⁸⁵

Seyyid Şerîf'in şerhini dikkatli bir biçimde okuduğumuzda, et-Teftâzânî'nin Şerhu'l-Kısmî's-Sâlis mine'l-Miftâh ve el-Mutavvel isimli eserlerini nasıl dikkatli bir biçimde okuduğunu ve kelime kelime, cümle cümle tenkit ettiğini görmekteyiz.

Cürçânî, şerhinde et-Teftâzânî'yi tenkit ederken hiçbir yerde adını veya

⁸⁰ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 140, 247.

⁸¹ Bkz. Es-Sekkâkî, Ebu Yakub Yusuf b. Ebi Bekr Muhammed b. Ali, *Miftâhu'l-ulûm*, Ta'lik: Naim Zerzur, Birinci Baskı, Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1403/1983, 164-165.

⁸² Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 37.

⁸³ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 401.

⁸⁴ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 130, 206, 375, 452, 536, 554, 616, 651, 657.

⁸⁵ Bkz. Gümüş, a.g.e., 165; A. Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, 2/645.

kitabının ismini vermemiştir. Hep kapalı ifadeler ve imalarla tenkidini sürdürmüştür. Özellikle tenkitte sert üslubunu, tenkit ettiği diğer kişilerden ziyade et-Teftâzânî'ye yöneltmiştir.

Mesela; Bedî' ilminin, Me'ânî ilminin bir kısmı sayılmasının mümkün olmadığı ve bunu yapmayı selim fitratın kabul etmeyeceğini beyan ederek sert bir ifade kullanmıştır.⁸⁶

Aynı şekilde, inşâî cümlelerin, mübtedanın haberi olarak takdir ve te'vil yapmaksızın gelmesine cevaz vermenin hiçbir değeri olmayan bir görüş olduğunu belirtmiştir.⁸⁷

Yine Seyyid Şerîf, başka bir yerde; «Gerek inansın, gerek inanmasın, muhatabın, haberin hükmünü duyar duymaz zihninde hazır ederek bilmesi» görüşünün hiçbir kıymet ve değerinin olmadığını belirterek bu görüşün sahibi et-Teftâzânî'yi hafife almıştır.⁸⁸

Başka bir yerde Cürçânî, A'lak suresinin birinci ayetindeki «الباء» harf-i cerrinin te'kit için getirilmiş zaid bir harf olduğunu belirten et-Teftâzânî için «Vehmedildiği gibi ayetteki “الباء” harf-i cerrinin zaid olduğunu söylemeye hacet yok» diyerek onu tenkit etmiştir.⁸⁹

Seyyid Şerîf, et-Teftâzânî'yi çok tenkit etmesine rağmen, onun görüşlerinden çoğu yerde iktibasta bulunmuştur. Yine metodu gereği iktibasta bulunduğu kişi veya eserinden bahsetmemiştir. Mesela, et-Teftâzânî'nin kullandığı bir ifadeyi tenkit ederken kullandığı ibareleri et-Teftâzânî'nin şerhinden kısaltarak almıştır.⁹⁰

Cürçânî'nin et-Teftâzânî'den iktibasları azımsanmayacak kadar çoktur.⁹¹

11- Şerhine mantık ve felsefenin yansımaları

Seyyid Şerîf, felsefe, kelim ve mantık gibi birçok sahada söz sahibiydi. Yetiştirdiği çağın şartlarını göz önüne aldığımızda, yetiştirdiği çevrede felsefe ve mantığın revaçta olduğunu görmekteyiz. Yaşadığı zamana ve dolaştığı ilim merkezlerine bir göz attığımızda, şerhi el-Misbâh'ı yazarken üslubuna felsefe ve mantıkla ilgili terimlerin etkili olduğunu görmekteyiz. Bunu gayet doğal karşılamak gerekir. Bir de şunu belirtmemiz gerekir ki, Seyyid Şerîf, es-Sekkâkî'nin kitabını şerh etmiştir. es-Sekkâkî'nin kitabı Miftâhu'l-'ulûm, felsefe,

⁸⁶ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 14 (Dipnot 6).

⁸⁷ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 36 (Dipnot 2).

⁸⁸ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 48 (Dipnot 4).

⁸⁹ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 263.

⁹⁰ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 168.

⁹¹ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 21 (Dipnot 2, 6), 36 (Dipnot 2), 48 (Dipnot 1, 7), 81 (Dipnot 3), 103 (Dipnot 1), 104 (Dipnot 4), 167 (Dipnot 2), 230 (Dipnot 4), 257 (Dipnot 2), 369 (Dipnot 1), 394 (Dipnot 3).

mantık ve kelim kavramlarıyla dolu bir kitaptır. Dolayısıyla böyle bir eseri şerh edecek ilim adamının bu ilimlere vâkîf olması gerekir. Bu nedenle felsefe ve mantıkla ilgili kavramları, yine ona yakın kavramlarla açıklama zorunluluğu vardır. Cürçânî de bunu yapmıştır. Seyyid Şerîf'i şerhinde kullanması zorunlu olan felsefe ve mantıkla ilgili ifadelerden dolayı kınayarak, belâgatte cümûd ve ta'kîde sebep olduğu ve edebî zevkten nasip almadığı şeklindeki eleştiriler⁹² insaftan uzak eleştirilerdir.

Seyyid Şerîf'in İran'da yetişmiş bir ilim adamı olduğunu unutmamalıyız. İran'da yetişmiş olan dilcilerin genel karakteri mantıkçı ve felsefeci olmalarıdır. İran'daki dil otoriteleri mantıkçı-dilci oldukları için, belâgat ve nahiv kaidelerini mantık kurallarına göre açıklamışlardır.⁹³

Seyyid Şerîf'in şerhine felsefe ve mantık bahislerinin tamamen ağırlıkta olduğunu söylemek doğru olmaz. Şerhini iyi bir şekilde inceleyen kimse edebî zevki içeren birçok ifadeler bulur.

Seyyid Şerîf, dile ilgili zevki övmüş, önemini dile getiren uzun açıklamalar yapmıştır. Mesela; ⁹⁴عند من له ذوق سليم , ⁹⁵إذ يشهد به ذوق سليم, كما يشهد به الذوق السليم⁹⁶, ⁹⁷ماملكتها من الذوق“⁹⁸كما يجده أرباب الذوق”⁹⁹المرجع في هذا إلى الذوق السليم,

Seyyid Şerîf, dil zevkine ve onun önemine de değinerek bunun gerekliliğini ifade etmiştir.¹⁰⁰ İ'câz konusunun da ancak dil zevkiyle idrak edilebileceğini belirtmiştir.

Seyyid Şerîf, edebî zevke önem vermekle birlikte şerhinin bazı yerlerinde kelim ve mantık meselelerine gereğinden fazla daldığı ve sözü uzattığı görülmektedir. Mesela, mahiyet kavramını ele alırken «فإن تحقق الماهية»¹⁰¹ diye başladığı paragrafta kelim ve mantık kavramlarını bol kullanarak meselenin anlaşılmasını zorlaştırmıştır.¹⁰²

12- Şerhinde Farsça İfadeler Kullanması

Seyyid Şerîf, çevre olarak İran'da yetişmiş bir bilim adamıdır. Bundan dolayı

⁹² Bkz. Gümüş, a.g.e., s. 178-182.

⁹³ Bkz. Gümüş, a.g.e., s. 181.

⁹⁴ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 68, 83, 259, 404, 429, 546.

⁹⁵ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 186, 252, 371.

⁹⁶ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 389.

⁹⁷ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 421.

⁹⁸ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 688.

⁹⁹ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 689.

¹⁰⁰ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 62-64, 687.

¹⁰¹ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 692, 699.

¹⁰² Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 208.

ana dili Farsçadır.

Ana dili Arapça olmamasına rağmen Arapça'yı mükemmel bir şekilde öğrenmiş ve çok iyi kullanmıştır. Eşsiz bir selika ve üstün bir ifade tarzına sahiptir. Ne derece etkili bir dil üslûbuna sahip olduğunu özellikle mukaddimesinde görmekteyiz. Cürcânî şerhinde kapalı ifadelerden çoğunlukla sakınmıştır. İfadelerin açık ve akıcı olmasına rağmen Seyyid Şerîf'in şerhinde Farsçanın açık bir etkisini görmekteyiz.

Seyyid Şerîf, şerhinin bazı yerlerinde, bazı Arapça ifadeleri açıklarken «Farsçada buna şöyle derler» diyerek Farsça karşılığını vermiştir. Bu metodu diğer İranlı şârihlerde de görmemekteyiz.

Mesela; «العَتَلَة» kelimesini tefsir ederken Farsça karşılığını şu sözlerle ifade etmiştir:¹⁰³

العَتَلَة : بيزم النجار ، ويسمى بالفارسية «سِگَنَه».

Başka bir yerde «الدَّحْمَة» lafzını şerh ederken şöyle demiştir:¹⁰⁴

وأصله الخشبة المثقوبة التي يجعل فيها الحائك حين ينسج ، ويقال لها بالفارسية «مَكُوك».

Aynı şekilde «ضَلِيع» kelimesini de Farsça karşılığını أَوْرْدُ بُهْلُو olarak vermiştir.¹⁰⁵

Seyyid Şerîf, bu kelimelere ilâveten Farsça uzun ifadeler de kullanmıştır. Mesela; Tâhâ suresinin 50. ayetini zikrettikten sonra bu ayetin Farsça olarak karşılığını şu ifadelerle vermiştir:¹⁰⁶

«راه نمود اورا بکيفية استعمال آلات در تحصيل کمالات».

Seyyid Şerîf, fesahatten bahsederken içerisinde Hûd suresi 44. ayetle Mesed suresi birinci ayetini içeren iki beyitlik Farsça bir şiir zikretmiştir. Bu şiirin kendisine mi yoksa bir başkasına mı ait olduğunu belirtmemiştir.

Seyyid Şerîf, şöyle der: ¹⁰⁷

ولقد أحسن من قال :

«دَر بِيَانِ وَدَر فَصَاحَتِ كِي بُودِ يَكْسَانِ سَخْنِ وَرَجِهَ كَوِينَدَه بُودُ چُونِ جَاحِظِ وَچُونِ أَصْمَعِي

¹⁰³ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 313.

¹⁰⁴ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 663-664.

¹⁰⁵ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 266.

¹⁰⁶ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 441.

¹⁰⁷ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 687.

دَرْ كَلَامٍ يُزِدُّ بِيجونُ كِه وَحِي مُنْزَلْتَسْت كَي بُودُ تَبَّتْ يَدَا جُونُ قِيلُ: "يا أرضُ ابلُعي"

Bu iki şiir beyti farsça olup Arapça çevirisi aşağıdaki gibidir.

“وقد كان القرآن في البيان والفصاحة متفرداً، ولو أنّ ما قاله الجاحظ والأصمعي كما في كلام الله الذي لا مثيل له، فإنّ منزلة الرحمة في: ﴿تَبَّتْ يَدَا﴾ [سورة المسد 1/111] مثل: ﴿قِيلَ يَا أَرْضُ ابلُعي﴾ [سورة هود 44/11].” أي: أنّ كل آيات القرآن في درجة واحدة من البلاغة.

Bu Farsça şiirde; Câhız ve Esmâ'î'nin belirttiği gibi, Kur'an ayetlerinin tamamının belâgat ve fesahatte eşi ve benzeri olmadığı, Mesed suresindeki ilk ayetle Hûd suresindeki 44. ayetin belâgat açısından aynı derecede oldukları belirtilmektedir.

II. DELİLLERİN KULLANIMI

Şevahid diye de ifade edilen, ayet, hadîs, şiir, atasözü ve meşhur Arap sözlerini Seyyid Şerîf, şerhinde bolca kullanmıştır. Belâgat âlimlerinin genel özelliği, istişhad için kullandıkları ayet ve şiirlerin miktarı genelde birbirine yakındır. Çünkü onların ortak amacı Kur'ân'ın i'cazı ve ondaki eşsiz belâgat ve fesahati ispat etmektir. Bunun için de istişhadlarında çok sayıda ayeti delil olarak kullanmışlardır. Hadislere gelince, Kur'ân gibi i'cazını ispat gerekmediği için belâgatçiler çok az sayıda hadisi istişhad için kullanmışlardır. Ancak nahivciler belâgatçilerin aksine, çok sayıda hadisi istişhad için kullanmışlardır.

Şimdi Seyyid Şerîf'in şevahidi kullanma metodunu ele alalım.

1- Kur'ân ayetleri

Seyyid Şerîf, Kur'ân ayetlerini bir bütün olarak vermeyip ayetten konuyla ilgili olan kısmını bir veya birkaç kelime verdikten sonra şerhe başlamaktadır.¹⁰⁸ Bu yöntem okuyucu için sıkıntı vermektedir. Çünkü ayeti bir bütünlük içinde göremediğinden dolayı konu ile ayet arasındaki bağı kurmakta zorlanmaktadır.

Cürçânî aynı zamanda farklı kıraatleri de görüşünü desteklemesi için şahit olarak getirmiştir.

Seyyid Şerîf, belâgat meseleleriyle ilgili her bir konuya ayetle delil getirmeye çalışmıştır. Mesela; haber çeşitlerini ele alırken, te'kidin hangi amaçlarla kullanıldığını açıklarken her bir amaç için bir ayeti şahit olarak getirmiştir.¹⁰⁹

Seyyid Şerîf'in ayetlerle istişhadındaki yöntemini maddeler halinde şöylece sıralayabiliriz.

¹⁰⁸ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 527-528.

¹⁰⁹ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 69.

1- Ayetleri bir bütün olarak değil de parçalı bir biçimde zikretmesi.¹¹⁰

2- Es-Sekkâkî'nin delil olarak getirdiği ayetleri belâgat açısından ele alarak bu konudaki kapalılıkları gidereceği yerde, istişhad yönünü gereği gibi açıklayamamış, bu şekilde ayetleri belâgatle ilgili kapalılığı gidereceğine daha da artırmıştır. Buna örnek olarak Bakara suresi 17. ayeti verebiliriz. Seyyid Şerîf bu ayette Es-Sekkâkî'nin üslûbundan daha çok ez-Zemahşerî'nin üslûbunu takip etmiştir.¹¹¹

3- Ayetlerin hangi sureye ait ve kaçınca ayet olduğunu belirtmemiştir. Hattâ ayetleri verirken kelime hatalarında bulunmuştur.¹¹²

4- Ayete delil getirilen kısımla, istişhad gerekçesini ihmal ederek gramer tahlillerine dalarak gerçek amaçtan uzaklaşmıştır. Buna örnek olarak da Necm suresinin 9. ayetini verebiliriz.¹¹³ Seyyid Şerîf bu ayeti belâgat açısından ele alıp incelemesi gerekirken, dil ve gramer bakımından şerh ve yorumlara dalmıştır. Aynı şekilde Zümer suresinin 21. ayetinde de aynı üslûbu takınmıştır.¹¹⁴

5- Seyyid Şerîf, Es-Sekkâkî'nin zikretmediği ayetleri de şahid olarak kullanmıştır. Ama böylesi ayetlerin sayısı oldukça azdır. Mesela; Hadîd suresinin 29. ayeti buna güzel bir örnektir. Es-Sekkâkî bu ayeti belâgat kısmında şahid olarak getirmektedir.¹¹⁵ Bazen de Es-Sekkâkî'nin ayet olarak getirdiği şahidi onun getirdiği konuda değil de başka bir konuda delil getirdiğini görmekteyiz.¹¹⁶

6- Seyyid Şerîf, bazen ayeti delil olarak getirir, fakat istişhad yeri ve sebebini zikretmez. Mesela; Nahl suresi 122. ayette olduğu gibi.¹¹⁷

2- Hadis-i Şerifler

Seyyid Şerîf de Es-Sekkâkî gibi çok az hadisi delil olarak kullanmıştır. Es-Sekkâkî Miftâh'ın belâgatle ilgili bölümünde altı hadis zikretmiş, bunlardan ikisinin hadis olduğunu açıkça ifade etmiş, diğer dördünün hadis olduğuna dair hiçbir imada bulunmamıştır. Hadis olduğunu açıkça ifade ettiği «إياكم وحضراء الدمن» hadisidir.¹¹⁸ Hadis olduğunu belirttiği ikinci rivayet ise Hz. Âişe(r.anhâ)'nin rivayet ettiği «ما رأيت عورة رسول الله قط» hadisini Seyyid Şerîf, şerhinde zikretmemiştir. Diğer üç hadisin hadis olduğu Es-Sekkâkî tarafından

¹¹⁰ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 527-528.

¹¹¹ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 527-528; ez-Zemahşerî, Keşşâf I, 195.

¹¹² Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 98.

¹¹³ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 532.

¹¹⁴ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 577.

¹¹⁵ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 562.

¹¹⁶ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 527.

¹¹⁷ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 605.

¹¹⁸ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 506.

belirtilmemiştir.

Seyyid Şerîf, Es-Sekkâkî'nin bu altı hadisine kendisi üç hadis ilâve etmiştir. Bunlar:

1- Zübeyr b. 'Avvâm'ın, havarisi olduğunu belirten hadis.¹¹⁹ Seyyid Şerîf, bu hadisi teşbîh-i temsîliye örnek olarak getirmiştir.

2- Bakara suresinin 187. ayetini zikrettikten sonra, Peygamberimizin siyahla beyaz ipliği hakiki anlamda anlayan sahâbîye: «...إن كان وسادك لعريضا...» diye hitap ettiği hadis.¹²⁰

3- Seyyid Şerîf'in üçüncü hadisi ise «المسلم من سلم المسلمون من لسانه ويده» hadisidir. Seyyid Şerîf, bu hadisi kinaye ile ta'rîz arasındaki farkı belirtmek için getirmiştir.¹²¹

Bu hadislerden sadece birinci ve üçüncünün bir belâgat konusuyla irtibatı var, diğeri ise o ayetle ilgili sahâbînin yanlış anlamasını ele almaktadır.

3- Meseller (Atasözleri)

es-Sekkâkî, kitabı Miftâh'ın üçüncü bölümünde sadece üç atasözünü delil olarak kullanmıştır.¹²² Seyyid Şerîf ise, bu konuda Es-Sekkâkî'ye fark atmıştır. Çünkü kullandığı mesel ve Arap atasözü sayılabilecek atasözlerinin sayısı 15 civarındadır.¹²³ Bunlardan bir kısmı şiirken atasözüne dönüşmüştür.¹²⁴

es-Sekkâkî'nin zikrettiği atasözleri şunlardır:

1- «أكره من معاد»¹²⁵

2- «أراك تقدم رجلا وتؤخر أخرى» bu söz Yezîd b. el-Velîd b. Abdü'l-Melik'e aitken daha sonra atasözüne dönüşmüş ve «فلان يقدم رجلا يؤخر أخرى» şeklini almıştır.¹²⁶

3- «لكل جديد لذة» Bu atasözü de daha önceleri şiirken sonradan atasözüne dönüşmüştür.¹²⁷

es-Sekkâkî, Yezîd b. el-Velîd'in atasözüne dönüşmüş sözünü bir bütün olarak

¹¹⁹ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 530.

¹²⁰ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 550.

¹²¹ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 681.

¹²² Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 220, 538, 571.

¹²³ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 87, 148, 220, 236, 237, 239, 310, 312, 375, 506, 511, 535, 536, 538.

¹²⁴ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 74, 220, 538.

¹²⁵ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 538.

¹²⁶ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 571.

¹²⁷ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 74.

vermemiş, parçalı bir şekilde ifade etmiştir. Seyyid Şerîf ise, Fâtıma el-Enmâriyye'nin sözünü eksiksiz bir biçimde, olduğu gibi vermiştir.¹²⁸

Seyyid Şerîf, hadislerle istişhadda gayet mütesahil davranırken, mesellere gelince daha titiz davrandığını ve belâgat meselelerinde delil olarak kullandığını görmekteyiz. Mesela; «لوذات سوارٍ لطمتي»، «دون ذلك حرط القتاد»، «بالصيف ضيعت اللبن» ve «بالصيف ضيعت اللبن» atasözlerini, teşbîh-i temsîlî konusunu işlerken ele almış, şahid olarak kullanmış ve bir söz meşhur olur ve yaygın hale gelirse onun teşbih olmaktan çıkıp istiâre-i temsîliyye olduğunu belirtmiştir.¹²⁹

4- Nesirden Örnekler

Es-Sekkâkî'de, önceki belâgatçilerde az görülen bir uygulamayı görmekteyiz. Es-Sekkâkî, belâgatle ilgili meseleleri açıklarken birçok düz cümle (nesir) kullanmıştır. Hattâ bu örnekleri bazı şiirlerden almış, şiirdeki ifadeyi bazı değişiklikler yapıp nesre aktararak vermiştir. Mesela;

وسقط كعين الديك عاورت صحتي
أباها وهياناً لموضعها وكراً

Bu şiiri «كسقط النار إذا شُبِّهَ بعين الديك» biçiminde değiştirerek ve «إذا» kelimesini de ilâve ederek nesre çevirmiştir, bunu bir misal şeklinde kullanmıştır.¹³⁰

Yine «كالثرى إذا شُبِّهَتْ بعنقود العنب» örneğini de aynı şekilde değişiklik yaparak şiirden örneğe çevirmiştir.¹³¹

es-Sekkâkî, bu tarz istişhad üslûbuyla daha öncekilerin yöntemine aykırı bir tutum sergilemiştir.

Seyyid Şerîf'e gelince, o da nesirlerle istişhadda gayet temkinli davranmış, es-Sekkâkî'nin misallerine ima yoluyla değinmiş, açıktan ifade etmekten sakınmıştır. Mesela; es-Sekkâkî, «esbâbu bu'di't-teşbîh» konusunu işlerken üstü kapalı olarak üç cihetten bahsetmiştir. Bu üç cihet Es-Sekkâkî'nin üç örneğidir. Seyyid Şerîf bu üç örneği lafzlarıyla zikretmemiş, yalnızca açıklamada bulunmuştur. Es-Sekkâkî'nin üç örneği şunlardır:¹³²

1- إذا شُبِّهَتِ الشَّعْرُ الأَسْوَدُ بالليل-

2- إذا شُبِّهَتِ الوجه الجميل بالبدر-

¹²⁸ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 506.

¹²⁹ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 535, 536.

¹³⁰ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 500-501.

¹³¹ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 501.

¹³² Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 539; Es-Sekkâkî, 350.

إذا شَبَّهتَ المحبوب بالروح -3

Seyyid Şerîf, bu örnekleri olduğu gibi vermemiş, şöyle diyerek ima yoluyla işaret etmiştir:¹³³

لغلبة الحضور كالتكرار على الحس في الليل والبدر وكشدة الحاجة في الروح

Seyyid Şerîf, es-Sekkâkî'nin örneklerini sunarken daha açık, daha anlaşılır hale getirmek için değişik bir ifadeyle söylemiştir. Aynı şekilde Seyyid Şerîf, bu örneklerdeki belâgat inceliklerini belirtmiştir. Es-Sekkâkî ise bu inceliklere değinmemiştir.

5- Şiir Beyitleri

Seyyid Şerîf'in, şiirleri delil olarak kullanma metodunu maddeler halinde belirtelim:

1- Seyyid Şerîf genelde şiir beytinin tamamını veya bir mısrasını verme yerine şiiri parçalara ayırıp sadece bir veya birkaç kelimesini vermektedir. Şiiri görülmemiş bir biçimde kelimelere bölmek suretiyle okuyucunun o kelimeyi şiir bütünlüğü içinde görmesine veya meseleyi daha iyi kavramasına engel olmaktadır.

Mesela; قوله : قومي , قوله : أولاد حفنة , قوله : بنو مطر , فقوله : هواي Mesela; veya iki kelime zikrettikten sonra şerhe geçiyor.¹³⁴

Seyyid Şerîf'in bunu yapmasındaki amaç, şerhin ebadını küçültmek olabilir veya sadece istişhadda kullanacağı kısmı zikredip diğer kısmı ihmal ederek istişhad yerine dikkat çekip lafız kalabalığını önleme amaçlı olabilir.

Gerekçe ne olursa olsun, en azından beytin tamamı verilmese de mısranın tamamı verilmek suretiyle şiirdeki anlam bütünlüğü korunmalıydı.

Seyyid Şerîf, bazen şiir beytinden bir misal zikretmekte, sonra da bu misali bir şiir beytinden aldığına dair hiçbir işaretle bulunmamaktadır. Mesela, teşbihin birden fazla veçhi konusunu ele alırken şöyle der:¹³⁵ «البؤنة» مثال لما نحن فيه على حدة¹³⁵ . Burada «البؤنة» kelimesini bir şiirden¹³⁶ aldığı halde şiire işaret etmemektedir.

2- Seyyid Şerîf, genellikle şiirin sahibine işaret etmemektedir. Şerhinde yüzlerce şiire değinen şârih iki veya üç yerde şiiri söyleyenin adını vermiştir. Es-Sekkâkî ile mukayese ettiğimizde Es-Sekkâkî'nin, şiir sahibinin ismine Seyyid

¹³³ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 539.

¹³⁴ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 121-123.

¹³⁵ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 501-502.

¹³⁶ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 501 (Dipnot 6).

Şerîf'ten daha çok yer verdiğini görmekteyiz.

Bir yerde Seyyid Şerîf'in, şiir sahibinin ismini, işini, lakabını ve vefat tarihini verdiğini görmekteyiz.

3- Seyyid Şerîf'in bazen şiiri verdikten sonra şiirdeki ihticac edilen yeri ihmal ettiğini görüyoruz. Mesela; Ebû Tâlib er-Rakkî'ye ait bir şiir beytinin sadece bir kelimesini ele alıp, sonra bu kelimenin i'rapdaki yerini ve âmilini belirttikten sonra şiirdeki belâgat açısından istişhad makamına hiç değinmemiştir.¹³⁷

4- Seyyid Şerîf, bazen de istişhad ettiği şiir beytini geniş bir biçimde ele almakta, kelimeleri şerh ettikten sonra hangi lafzın ihticac mevkiinde olduğunu açıklamamaktadır. Mesela; İbn Tabâtabâ'ya ait bir şiir beytini zikrettikten sonra şiiri kelime kelime şerhe başlıyor. Beyitteki bütün kelimeleri şerh ettikten sonra istişhad makamını ele alıp açıklamamıştır.¹³⁸

5- Seyyid Şerîf, çok az yerde Es-Sekkâkî'nin yarım verdiği beyitleri tamamlamakta, ama çoğu yerde Es-Sekkâkî'nin kısmen verdiği şiirlerin tamamını vermemektedir. Seyyid Şerîf'in bu metodu onun, nahivcinin, belâgatçinin veya dilcinin üzerine düşen, beyitteki sadece delil getirilmeye işaret eden kelimeyi zikredip geri kalan lafızları zikretmemesini gerektiren bir durumun olmadığına inanmasından kaynaklanabilir.

6- Seyyid Şerîf, nadir durumlarda beytin hangi münasebetle söylendiğini belirtmektedir. Mesela; Ferezdak'ın Emevî halifesi Hişam b. Abdü'l-Melik'in dayısını öven şiirinde, şiirin söyleniş gerekçesini açıkça ifade etmiştir.¹³⁹

7- Seyyid Şerîf, Es-Sekkâkî'nin zikrettiği şevahidin çoğuna hiç değinmemiştir. Seyyid Şerîf'in es-Sekkâkî'nin şevahidi karşısındaki bu tutumu, fazla tekrarları önlemek için olabilir. Çünkü es-Sekkâkî, aynı şahidi defalarca farklı farklı yerlerde tekrarlamakta, bu da okuyucuyu usandırmaktadır. Seyyid Şerîf, okuyucuyu rahatlatmak için bu yönetime başvurmuş olabilir. Mesela; es-Sekkâkî, Miftâh'ın belâgatle ilgili üçüncü kısmındaki 7. ve 8. bölüme ait «İstiarenin Tecrîd ve Teşrîhi» konusuyla ilgili 21 adet beyit zikretmiştir. Seyyid Şerîf ise, bunlardan 12 tanesini atıp, sadece dokuz tanesini şerhinde zikretmiştir.¹⁴⁰

E. MÜELLİFİN İSTİFADE ETTİĞİ KAYNAKLAR

Cürcânî'nin hayatını ve eserlerini incelerken, bir arının polen toplamak için bir çiçekten diğerine gittiği gibi Cürcânî'nin de ilim tahsil etmek için birçok şehir

¹³⁷ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 503.

¹³⁸ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 518.

¹³⁹ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 690.

¹⁴⁰ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 627-633; Es-Sekkâkî, a.g.e., s. 385-387.

ve ülkelere seyahat ettiğine işaret etmiştik.

Cürçânî seyahatleri sırasında yalnızca bir bilim sahasında değil, çok farklı sahalarda eserler okumuş ve kendisini yetiştirmiştir. Aklî ve naklî ilimlerde, özellikle de aklî ilimlerde birçok eseri o ilmin o zamanki otoritelerinin dizlerinin dibinde okumuştur. Bundan dolayı da çok yönlü bir bilim adamı olarak tanınmıştır. Kalem oynatmadığı saha hemen hemen kalmamıştır.

Cürçânî, eseri *el- Misbâh*'ı, Mâveraünnehr'e göç ettikten sonra 63 yaşında, bilimsel olgunluğa eriştiğinde kaleme almıştır. Aklî ve naklî ilimlerde olgunluk döneminde bu şerhi te'lîf etmiş olması, onun daha önce bu konularda birçok kitabı gözden geçirdiğini göstermektedir.

Bilindiği gibi Cürçânî bu şerhi yazmadan önce de *Miftâhu'l-'ulûm*'un belâgatle ilgili üçüncü kısmına birçok şerh kaleme alınmıştır. Cürçânî kendisinden önce yazılmış olan bu şerhleri okumuş, onlardan istifade etmiş, şerh sahiplerinin bir takım görüşlerini kendi yazdığı şerhte tenkit etmiştir. Belâgat konularını incelerken, yalnızca belâgat penceresinden bakmamış, konuları; dil, felsefe ve mantık zaviyelerinden de incelemiş, bu sahadaki otoritelerin görüşlerine yer vermiştir. Bütün bunlar Cürçânî'nin çok çeşitli kaynaklara vâkıf olduğunu göstermektedir.

Cürçânî'nin bu şerhini dikkatlice okuyan, onun çeşitli sahalarda birçok kaynağa başvurduğunu görür. Biz Cürçânî'nin şerhinde kullandığı farklı sahalarla ilgili bu kaynakları alanlarına göre tasnif ederek bilgi vermeye çalışacağız.

I. Belâgat Sahasındaki Kaynakları

1- *Esrâru'l-Belâga* /Abdülkâhir Cürçânî (ö.471/1078)

Abdü'l-Kahir Cürçânî'nin, hakikat, mecaz, teşbih ve istiâre gibi beyan ilmiyle ilgili konulara tahsis ettiği bu eserinden Seyyid Şerîf Cürçânî çok etkilenmiş, görüşlerinin büyük bölümünü Abdülkâhir Cürçânî'nin, belâgatle ilgili kitapları üzerine inşâ etmiştir. Ele aldığı hiçbir belâgat konusu yoktur ki İmam Abdülkâhir'den nakilde bulunmasın. Seyyid Şerîf Cürçânî genelde nakilde bulunduğu eserleri ve müelliflerini açıkça ifade etmediği halde, İmam Abdülkâhir Cürçânî ve onun eserlerini açıkça ifade etmiştir.¹⁴¹

Seyyid Şerîf Beyan ilmini ele alırken Abdülkâhir Cürçânî'nin bu eserinden çokça istifade etmiştir. Cürçânî, mecâz-ı aklî ile ilgili Abdülkâhir den şu nakilde bulunmaktadır:¹⁴²

¹⁴¹ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 148, 181, 246, 249, 254, 358, 388, 394, 400, 407, 499, 515, 526, 549, 638, 643, 655, 659.

¹⁴² Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 659-660; Abdü'l-Kahir Cürçânî, *Esrâru'l-Belâga*, s. 287.

قال الشيخ عبد القاهر : «تشبيه الربيع بالقادر في تعلق وجود الفعل ليس هو التشبيه الذي ... وهو ركيك

كما لا يخفى»

Seyyid Şerîf bu sözleriyle, Es-Sekkâkî'ye itiraz ederken Abdülkâhir Cürçânî 'nin görüşünü kullanmıştır.

Yine Seyyid Şerîf menekşe ile ilgili teşbih konusunda Esrârü'l-belâga'dan etkilendiğini açıkça sergilemiştir.¹⁴³ Aynı şekilde teşbîh-i temsîl,¹⁴⁴ tefsîr-i mecâz,¹⁴⁵ Emevî halîfesine bey'at etmede çekimser davranan valinin hikâyesi,¹⁴⁶ mecâz-ı aklî konusundaki fiilin mukadder bir fâilinin bulunması¹⁴⁷ gibi meselelerde Esrârü'l-Belâga'dan etkilendiği âşikârdır.

2- Delâilü'l-İ'câz (Abdülkâhir Cürçânî)

Seyyid Şerîf kitabı el-Misbâh'ta Abdülkâhir Cürçânî'nin belâgat alanında yazmış olduğu beyan ilimlerini ihtiva eden bu eserden oldukça etkilenmiş ve alıntılarda bulunmuştur. Mesela; atıf «لا»sı ile temsil konusunda zımnî olarak Abdülkâhir 'in görüşünü tercih etmiş, Es-Sekkâkî'nin görüşünü ise şu şekilde nakletmiştir:¹⁴⁸

«جوز استعمال لا في القلب والإفاد ، وفي دلائل الإعجاز أنها تستعمل في القلب فقط»

Yine müsned-i ileyhin takdimi konusunda Seyyid Şerîf Abdülkâhir Cürçânî 'nin sözünü şu şekilde nakletmektedir:

«ذكر الشيخ عبد القاهر أننا لم نجد شيئاً يجري مجرى الأصل في التقدم سوى العناية...¹⁴⁹»

Seyyid Şerîf, mef'ûlün hazfi konusunda, Kasas sûresinin 28. ayetini zikrettikten sonra şöyle der:

«وتقدير المفاعيل في الأربعة...»

Seyyid Şerîf, Abdülkâhir Cürçânî ve onun eseri Delâilü'l-İ'câz'dan ne derece etkilendiğini belgeleyen delillerden biri de, Seyyid Şerîf'in O'nu, Es-Sekkâkî ve Fahreddin er-Râzî'ye karşı savunup yanında yer almasıdır. Zira Abdülkâhir Cürçânî aklî mecazla ilgili fiilin mukadder bir fâilinin bulunmasının zorunlu

¹⁴³ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 514; Abdü'l-Kahir Cürçânî, Esrârü'l-Belâga, s. 106.

¹⁴⁴ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 525-526; Abdü'l-Kahir Cürçânî, a.g.e., 78.

¹⁴⁵ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 565; Abdü'l-Kahir Cürçânî, a.g.e., s. 267.

¹⁴⁶ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 571, 599; Abdü'l-Kahir Cürçânî, a.g.e., s. 90.

¹⁴⁷ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 571; Abdü'l-Kahir Cürçânî, a.g.e., s.32-33.

¹⁴⁸ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 140; Abdü'l-Kahir Cürçânî, Delâilü'l-İ'câz, s. 249.

¹⁴⁹ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 148; Abdü'l-Kahir Cürçânî, a.g.e., s.95.

olmadığını ifade etmiştir.¹⁵⁰ Bu fiillere örnek olarak da: «صَيَّرَ», «زَيَّدُ» ve «أَقْدَمَ» fiillerini vermiştir. Örnekler ise:¹⁵¹ «صَيَّرَنِي هَوَاكِ», «زَيَّدَكَ وَجْهَهُ حُسْنًا» ve «أَقْدَمَنِي نَفْسِي».

Seyyid Şerîf, bazı görüşleri birilerine karşı savunurken aslâ savunduğu kişinin ismini vermemiştir. Ancak burada Abdülkâhir Cürçânî 'nin ismini açık bir şekilde ifade etmiştir. Bu da onun İmam Abdülkâhir Cürçânî 'den ne derece derinden etkilendiğinin bir delilidir.

Seyyid Şerîf, Hûd sûresi 44. ayetini meânî ilmi açısından tahlil ederken tamamen Abdülkâhir Cürçânî 'den etkilenmiş ve onun bu ayetle ilgili nazariyesini ismini vermeden belirtmiştir.¹⁵²

Seyyid Şerîf, Abdülkâhir Cürçânî'nin Nazm ve Meâni'n-Nahv arasında kurulan ilgiden ne derce etkilendiği bu meseleyle ilgili açıklamalarında ortaya çıkmaktadır.¹⁵³

Sonuç olarak diyebiliriz ki; Seyyid Şerîf, Abdülkâhir Cürçânî'nin her iki eserini de baş kaynak kabul etmiştir.

3- el-Keşşâf /ez-Zemahşerî (ö.583/1143)

Seyyid Şerîf Cürçânî, şerhinde Ez-Zemahşerî ve Abdü'l-Kahir Cürçânî'yi «شيخان»¹⁵⁴ lakabıyla vasıflandırarak, belâgat ilminde bu iki şahsiyetin ne derece önemli olduklarını ve kendisinin de bu iki imamdan ne derece derin etkilendiğini ifade etmiştir.

Seyyid Şerîf Cürçânî'nin, ez-Zemahşerî'nin «el-Keşşâf» adlı eserinden neredeyse alıntı yapmadığı konu yok gibidir. Özellikle ayet-i kerîmelerin dil ve belâgat açısından tahlilinde mutlaka ez-Zemahşerî'nin görüşünü, ya kendi adını veya kitabı «el-Keşşâf»'ın adını veyahut da ismini veya kitabını zikretmeden alıntı yapmış ve görüşünü aynen paylaşmıştır.¹⁵⁵ Bu da Seyyid Şerîf'in ez-Zemahşerî'den ne derece derinden etkilendiğini göstermektedir.

Seyyid Şerîf ez-Zemahşerî'den alıntı yaparken, şu ibareleri kullanmıştır:

¹⁵⁰ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 655-666; Abdü'l-Kahir Cürçânî, Delâil, s. 223; Fahreddin Râzî, Nihâyetü'l-Îcâz, s. 95; -Es-Sekkâkî, el-Miftâh, s.397-398.

¹⁵¹ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 655-656; Abdü'l-Kahir Cürçânî, Delâil, s. 223; Fahreddin Râzî, Nihâyetü'l-Îcâz, s. 95; Es-Sekkâkî, a.g.e., s. 397-398.

¹⁵² Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 692-697; Abdü'l-Kahir Cürçânî, Delâil, s. 51-52.

¹⁵³ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 692-698; Abdü'l-Kahir Cürçânî, Delâil, s. 51-52.

¹⁵⁴ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 246.

¹⁵⁵ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 68, 127, 162, 181, 206, 210, 211, 241, 257, 273, 321, 324, 344, 439 ...

Allâme,¹⁵⁶ eş-Şeyhân,¹⁵⁷ eş-Şeyhayn,¹⁵⁸ Sâhibü'l-Keşşâf,¹⁵⁹ Cârullâh,¹⁶⁰ Keşşâf¹⁶¹

Sayfa | 88 Seyyid Şerîf Cürçânî'nin ez-Zemahşerî'nin «el-Keşşâf» isimli eserine bu derece yoğun başvurması, bu eserden oldukça fazla istifade ettiğini ve ez-Zemahşerî'nin görüşlerini benimsediğini göstermektedir.

Bazen Seyyid Şerîf, ez-Zemahşerî'den ismini, lakabını veya kitabının ismini vermeden alıntıda bulunmuştur.¹⁶² Seyyid Şerîf, Kasas suresinin 23. ayetiyle ilgili tahlillerde bulunurken, mef'ullerin hazfi konusunda Allâme ez-Zemahşerî ve İmam Abdülkâhir Cürçânî'nin fikirlerini benimsediğini açıkça ifade etmiştir.¹⁶³

Seyyid Şerîf, kinaye ile ta'rîz arasındaki farkı vurgularken Keşşâf'tan direkt alıntı yapmış ve ez-Zemahşerî'nin görüşünü teyit etmiştir.¹⁶⁴

Yine Seyyid Şerîf, hâl vavının vasl için istiâre edildiğini Keşşâf'tan nakletmiş ve bu görüşü benimsemiştir.¹⁶⁵

Bir başka yerde Seyyid Şerîf, Bakara suresinin 7. ayetindeki «غشاوة» kelimesinin nekre gelişini tahlil ederken, tehvîl ve tazim ifade ettiğini belirterek, ez-Zemahşerî'nin görüşünü aynen benimsemiştir.¹⁶⁶

Seyyid Şerîf, ayet tefsirlerinde ve kıraat farklılıklarında Keşşâf'ı tam manasıyla kaynak olarak görmüş ve alıntı yapmıştır. Bu iktibaslar o kadar fazla ki, çoğu zaman Keşşâf'tan aldığı bilgileri Keşşâf'ı zikretmeden nakletmiştir. Buna en güzel örnek Enfâl suresinin 7. ayetini açıklarken yaptığı alıntıdır.¹⁶⁷ Yaptığı yorumu aynen Keşşâf'tan almıştır.

Seyyid Şerîf'in Keşşâf'tan yaptığı alıntılar, genelde modamod değil, ez-Zemahşerî'nin kastı korunmak şartıyla özetlenerek yapılmıştır. Bu iktibas şekli genelde müteahhir âlimlerde ortaya çıkmaktadır. Buna örnek olarak, kinaye bahsinin başlarında Seyyid Şerîf'in Keşşâf'tan özetleyerek yaptığı alıntıyı

¹⁵⁶ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 321, 324, 344, 439.

¹⁵⁷ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 246.

¹⁵⁸ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 137, 232, 249, 389, 639.

¹⁵⁹ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 68, 127, 162, 181, 206, 210, 226, 230, 252, 290, 302, 326, 366, 368, 374, 471, 535, 545, 578, 580, 601, 629, 659, 679, 692, 710.

¹⁶⁰ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 246, 249, 449.

¹⁶¹ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 80, 118, 137, 147, 167, 211, 241, 257, 273, 275, 276, 293, 302, 303, 323, 338, 339, 341, 351, 367, 369, 368, 371, 389, 405, 415, 438, 444, 450, 458, 525, 593, 606, 608, 616, 620, 639, 640, 641, 664, 680, 694.

¹⁶² Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 243, 625, 638, 639, 643, 664.

¹⁶³ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 246; Ez-Zemahşerî, Keşşâf, III, 170-171.

¹⁶⁴ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 679; Ez-Zemahşerî, Keşşâf, I, 372-373.

¹⁶⁵ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 351; Ez-Zemahşerî, Keşşâf, II, 69.

¹⁶⁶ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 147; Ez-Zemahşerî, Keşşâf, II, 155-164.

¹⁶⁷ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 71; Ez-Zemahşerî, Keşşâf, I, 149.

verebiliriz.¹⁶⁸

Seyyid Şerîf kıraat farklılıklarını belirtirken de Keşşâf'ı esas almıştır. Buna örnek olarak da Bakara suresinin 9. ayetindeki «بِحَادِعُونَ» fiilinin okunuşundaki Ebû Hayve'den naklettiği kıraati verabiliriz.¹⁶⁹ Seyyid Şerîf bu alıntıyı Keşşâf'tan yapmış ama Keşşâf'tan aldığı belirtmemiştir.

Sayfa | 89

Kur'ân ayetlerindeki lafızların dil açısından tahlili konusunda da Seyyid Şerîf'in ana kaynağının Keşşâf olduğunu görmekteyiz.¹⁷⁰

4- Nihâyetü'l-Îcâz fî dirâyeti'l-i'câz /Fahrettin er-Râzî (ö.606/1210)

Seyyid Şerîf, Fahreddin er-Râzî'nin belâgatle ilgili kitabı «Nihâyetü'l-Îcâz fî dirâyeti'l-i'câz»'dan faydalanmış ve ondan nakillerde bulunmuştur.

Mecazî ifadelerde her fiilin bir failinin olmasının zorunlu olduğunu belirten Fahreddin er-Râzî ve Es-Sekkâkî'nin görüşlerini Seyyid Şerîf kabul etmemiş ve İmam Abdülkâhir Cürçânî'nin görüşünü benimseyerek, Fahreddin er-Râzî'ye reddiye vermiştir.¹⁷¹

Seyyid Şerîf, «المنطلق» kelimesinin zâta mı yoksa sığata mı delâlet ettiği meselesiyle, «زيد المنطلق» cümlesinde takdim ve tehir konusunda Es-Sekkâkî'nin sözünün er-Râzî'ye bir cevap olduğunu belirtmiş ve er-Râzî'nin sözünü özetleyerek nakletmiştir.¹⁷²

Seyyid Şerîf, Es-Sekkâkî'nin «Nahiv ilminde vukûfu olmayan» diye îmâ ettiği kişinin Fahreddin er-Râzî olduğunu belirtmiş ve ilgili meselede O'na destek çıkmıştır.¹⁷³

5- el-Îzâh fî 'Ulûmî'l-Belâga /el-Kazvîni (ö.739/1338)

Seyyid Şerîf'in *el-Misbâh*'ını incelerken, Hatîb el-Kazvîni'nin *Telhîsu'l-Miftâh*'ın şerhi olan *el-Îzâh* adlı eseriyle karşılaştırmasını yaptık. Çünkü Seyyid Şerîf, bu eseri görmüş, okumuş ve es-Sekkâkî'ye itirazlarını şerhinde zikretmiş, bu itirazlar karşısında bazen Hatîb el-Kazvîni'yi, bazen de es-Sekkâkî'yi savunmuştur.

Seyyid Şerîf, şerhinde Hatîb el-Kazvîni'nin es-Sekkâkî'ye yaptığı itirazları zikrederken «Hatîb el-Kazvîni şöyle dedi» diye veya «el-Îzâh'ta şöyle der»

¹⁶⁸ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 664; Ez-Zemahşerî, Keşşâf, I, 349.

¹⁶⁹ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 339; Ez-Zemahşerî, Keşşâf, I, 173.

¹⁷⁰ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 541; Ez-Zemahşerî, Keşşâf, II, 233.

¹⁷¹ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 655-656; Fahreddin Râzî, Nihâyetü'l-Îcâz, 95.

¹⁷² Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 202; Fahreddin Râzî, Nihâyetü'l-Îcâz, 80-85.

¹⁷³ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 401-402; Fahreddin Râzî, el-Mahsûl, I, 260.

şeklinde açıkça ifade etmemiş, «أَعْتَرَضَ» veya «أُعْتَرِضَ عَلَيْهِ» veyahut da «أَعْتَرِضَ عَلَيَّ» şeklinde kapalı ifadelerle es-Sekkâkî'ye olan itirazlarını dile, getirmiştir.¹⁷⁴

Mesela; Hûd suresinin 91. ayetini Seyyid Şerîf tahlil ederken, Es-Sekkâkî'nin bu ayette hasır olduğunu ifade ettiğini naklettikten sonra «أَعْتَرِضَ عَلَيَّ» diyerek Hatîb el-Kazvîni'nin bu ayet-i kerîmede hasır veya ihtisas olmadığını ifade eden sözlerini nakletmiştir.¹⁷⁵ Seyyid Şerîf burada Hatîb el-Kazvîni'nin görüşünü tercih etmektedir. Çünkü ez-Zemahşerî'nin bu ve bunun benzeri olan Mü'minûn suresi 100. ayette ihtisas olduğunu açıkça ifade ettiğini belirterek Es-Sekkâkî'yi, Hatîb el-Kazvîni'ye karşı savunmuştur.¹⁷⁶

6- Şerhu'l-Kısmi's-Sâlis Mine'l-Miftâh /et-Teftâzânî (ö.7921390)

et-Teftâzânî'nin, Es-Sekkâkî'nin «Miftâhu'l-'Ulûm» isimli kitabın belâgatle ilgili üçüncü bölümüne Sadeddîn et-Teftâzânî'nin yazdığı bu şerhi, Seyyid Şerîf okumuş, ondan istifade etmiş ve tenkit etmiştir. Seyyid Şerîf bu eserden alıntı yaparken veya tenkit ederken eserin adını veya et-Teftâzânî'nin adını açıkça ifade etmemiştir.¹⁷⁷ Aksine, «قال بعضهم», «قيل», «اعترض», «أجيب», «تؤهّم», «خالقًا لمن», «وَقَدْ يُتَوَهَّمُ»,¹⁷⁸ «وَمَا يُتَوَهَّمُ»,¹⁷⁹ «كَمَا يُتَوَهَّمُ» gibi ibareler kullanmıştır.

Seyyid Şerîf, et-Teftâzânî'nin bu eserinden isim vermeden birçok alıntı yapmış ve yine kapalı ifadelerle tenkit etmiştir. Buna örnek olarak da, zımnî tekrarın te'kid ifade ettiğini belirten Seyyid Şerîf, zımnî tekrarda, müfesserle müfessirin ictimânının mümteni olmasının buna aykırı olmadığını belirtmiş, bunu belirtirken de «vehmedildiği» gibi bir ifade kullanarak et-Teftâzânî'nin bu konuda hatalı olduğunu kapalı bir şekilde ifade etmiştir.¹⁸⁰

Diğer bir örnek verecek olursak; Seyyid Şerîf, el-câmiu'l-'aklî, el-câmiu'l-'vehmî ve el-câmiu'l-hayâlî ıstılahlarıyla ilgili et-Teftâzânî'nin tariflerini bir vehim olarak nitelemiş ve hiçbir değerinin olmadığını belirtmiştir.¹⁸¹ Bütün bu örnekler Seyyid Şerîf'in, et-Teftâzânî'nin bu şerhini okuduğunu ve istifade ettiğini göstermektedir.

¹⁷⁴ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 252.

¹⁷⁵ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 252; Hatîb Kazvîni, İzâh, I, 138.

¹⁷⁶ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 252; Zemahşerî, Keşşâf, II, 289, III. 42.

¹⁷⁷ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 36, 48; -Teftâzânî, Şerhu'l -Miftâh, 11^b, 14^b.

¹⁷⁸ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 260; Teftâzânî, Şerhu'l- Miftâh, 75^b.

¹⁷⁹ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 230; . Teftâzânî, Şerhu'l- Miftâh, 64^b.

¹⁸⁰ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 230; Teftâzânî, Şerhu'l- Miftâh, 64^b.

¹⁸¹ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 308; Teftâzânî, Şerhu'l- Miftâh, 93^a.

7- el-Mutavvel /et-Teftâzânî

Seyyid Şerîf, şerhi «el-Misbâh»'ı et-Teftâzânî'nin bu eserine nazîre olarak yazdığı, buna rağmen *el-Mutavvel*'in, itibarını kaybetmediği rivayet edilmektedir.¹⁸² Bu rivayet bize el-Mutavvel'in ne derece önemi haiz olduğunu göstermektedir. Seyyid Şerîf, şerhinde bu eserden çokça iktibasta bulunmuş ve çoğu kısımlarına da itiraz etmiştir. Buna birkaç örnek verelim:

Seyyid Şerîf, çoğu kez et-Teftâzânî'nin bu eserinden modamod iktibasta bulunmuş, ama bu alıntıyı et-Teftâzânî'den veya Mutavvel'den aldığını belirtmemiştir. Buna örnek olarak Neml suresinin 93. ayetinde tağlib (التغليب) meselesiyle ilgili ifadesini aynen et-Teftâzânî'nin *el-Mutavvel* isimli eserinden nakletmiştir.¹⁸³

Aynı şekilde Fussilet suresinin 17. ayetindeki «Semûd'a gelince, onlara doğru yolu gösterdik ...» “Hidayet” kavramında tahsis olduğunu belirten Es-Sekkâkî'ye yapılan itirazı belirttikten sonra, bu itirazı et-Teftâzânî'nin Mutavvel'deki sözlerini cevap olarak vermiş, ancak bu cevabın sahibinin et-Teftâzânî olduğunu veya bu cevabı Mutavvel'den iktibas ettiğini belirtmemiştir.¹⁸⁴

Seyyid Şerîf, *Hâşiye ale'l-Mutavvel* isimli eserindeki itirazlarının büyük bir bölümünü Şerh'inde aynen ifade etmiştir.

8- Miftâhu'l-Miftâh /Kutbeddîn eş-Şîrâzî(ö.710/1311)

Kutbeddin eş-Şîrâzî'nin, *Şerhu Miftâhu'l-'ulûm* adlı eserinin belâgatle ilgili üçüncü kısmına yazmış olduğu *Miftâhu'l-Miftâh* isimli şerhi, Seyyid Şerîf'in Şerhi *el-Misbâh*'da kullandığı önemli kaynak eserlerden biridir.

Seyyid Şerîf, bu şerhten çok istifade etmiş, bazı yerlerde nakillerde bulunmuş ama hiçbir zaman ne Kutbeddin eş-Şîrâzî'nin, ne de eserinin adını belirtmemiştir. Kutbeddin, Es-Sekkâkî'nin Bedî' ilmini Belâgat ilminin bir dalı değil de, Me'ânî ilminin mütemmimâtından olduğunu belirtmiştir. Seyyid Şerîf buna itiraz ederek bunun doğru olmadığını belirtmiştir.¹⁸⁵

Yine Seyyid Şerîf, fâide-i haber ve lâzım-ı fâide-i haber ile ilgili konuda “ وَمَنْ قَالَ ” şeklinde ifade ettiği kişi Kutbeddin eş-Şîrâzî'dir.¹⁸⁶

Yine Seyyid Şerîf, «سَمِعْتُهُ قَائِلًا» cümlesindeki «قَائِلًا» lafzının ikinci mef'ûl-i bih

¹⁸² Bkz. Gümüş, a.g.e., 165; A. Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiyâ*, 2/645.

¹⁸³ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 278; Et-Teftâzânî, *Mutavvel*, 160.

¹⁸⁴ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 230; Et-Teftâzânî, *Mutavvel*, 199.

¹⁸⁵ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 14; Kutbeddin Şîrâzî, *Miftâhu'l- Miftâh*, 7^b.

¹⁸⁶ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 47; Kutbeddin Şîrâzî, *Miftâhu'l- Miftâh*, 32^a.

olduğunu söyleyenin vehmettiğini belirtmiştir. Kastettiği ise Kutbeddin eş-Şîrâzî'dir.¹⁸⁷

Seyyid Şerîf, el-Hâkka suresinin 69. ayetindeki «نفحة واحدة» terkindeki

Sayfa | 92 «واحدة» lafzının ve yine «أَمْسُ الدَّائِرِ» terkindeki «الدَّائِرِ» lafzının atf-ı beyan olduğunu söyleyenin vehmettiğini ve bu görüşün bâtil olduğunu belirtmiştir. Vehmedenle ise Kutbeddin eş-Şîrâzî'yi kastetmiştir.¹⁸⁸

Yine Seyyid Şerîf, «الدَّائِرِ بِسَيِّئَةٍ» cümlesindeki «بِسَيِّئَةٍ» câr ve mecrurun ism-i fâille mukadder olduğunu iddia ederse doğru yoldan sapmış olur diyerek Kutbeddin Eş-Şîrâzî'yi kasdetmektedir.¹⁸⁹

Yine fiilin zamire isnadı konusunu işlerken «ومنه من قال» dedikten sonra Kutbeddin Eş-Şîrâzî'nin görüşünü adını vermeden nakletmiştir.¹⁹⁰

9- el-Meselü's-sâir /İbnü'l-Esîr el-Cezerî (ö.637/1239)

Seyyid Şerîf, Şerh'inde Ebulfeth Ziyâuddîn İbnü'l-Esîr'in *el-Meselü's-sâir* adlı eserinden istifade ettiğini hem müellifin hem de eserin ismini bir yerde vererek belirtmiştir. Kinâye ile ta'rîz konusu arasındaki farkı beyan ederken «قال ابن الأثير» diyerek İbnü'l-Esîr'in konuyla ilgili görüşünü nakletmiştir.¹⁹¹ Ancak nakilde hassas davranmamış, İbnü'l-Esîr'in sözlerini kendi ifade tarzıyla değiştirerek ve özetleyerek vermiştir. Ancak bunu yaparken İbnü'l-Esîr'in ifade etmek istediği şeyin dışına çıkmamıştır. Bu nakil tarzı müteahhirin âlimlerin karakteristik özelliğidir.

Yine Seyyid Şerîf, harflerin mahreçlerinin yakın veya uzak olmasının kelimedede ağırlık veya hafifliği gerektirmediğini, burada asıl olanın edebî zevk olduğunu beyan ederek İbnü'l-Esîr'le aynı görüşü paylaşmıştır.¹⁹²

II- Dil Sahasındaki Kaynakları:

Seyyid Şerîf Şerh'i *el-Misbâh*'ı kaleme alırken dil âlimlerinin görüşlerinden çokça istifade etmiştir. Özellikle anlaşılması zor kelimeleri ve müştaklarını, şiir beyitlerini açıklarken dil kitaplarına başvurmuştur. Şimdi bu kaynaklara önem sırasına göre değinelim.

¹⁸⁷ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 132; Kutbeddin Şîrâzî, Miftâhu'l- MİFTÂH, 34^a.

¹⁸⁸ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 135; Kutbeddin Şîrâzî, Miftâhu'l- Miftâh, 35^a.

¹⁸⁹ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 187; Kutbeddin Şîrâzî, Miftâhu'l- Miftâh, 53^b.

¹⁹⁰ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 226; Kutbeddin Şîrâzî, Miftâhu'l- Miftâh, 64^b, 65^a.

¹⁹¹ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 680; İbnü'l-Esîr, el-Meselü's-Sâir, III, 51-53.

¹⁹² Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 689.

1- es-Sihâh /el-Cevherî (ö.400/1009)

el-Cevherî'nin *es-Sihâh* isimli sözlüğü Seyyid Şerîf'in, kelimeleri açıklarken kullandığı ana kaynaktır. Bazı yerlerde bu kaynağa işaret etmiş, ama çoğunlukla işaret etmeden bu sözlükten alıntılar yapmıştır.

Sayfa | 93

Seyyid Şerîf birkaç yerde *es-Sihâh*'in adını vererek alıntı yapmıştır. Mesela; «شَرُّ أَهْرَ ذَا نَابٍ» diyerek meşhur atasözü «قال في الصحاح»¹⁹³

Aynı şekilde «درهم مخرج» terkiibini açıklarken «كذا في الصحاح» diyerek Sihâh'tan alıntı yaptığını açıkça ifade etmiştir.¹⁹⁴

Yine «نَصَفَ النَّهَارُ» ifadesini şerh ederken «وفي الصحاح» diyerek gerekli izahı Sihâh'tan aktarmıştır.¹⁹⁵

Seyyid Şerîf «الهدى» lafzını açıklarken «قال في الصحاح» diyerek Cevherî'nin ifadesini nakletmiştir.¹⁹⁶

Seyyid Şerîf انتضاء¹⁹⁷, شقائق¹⁹⁸, الحفص¹⁹⁹ gibi kelimelerin açıklamalarını yaparken de Sihâh'tan alıntı yaptığını açıkça ifade etmiştir.

Seyyid Şerîf en meşhur dilcilerin görüşlerini naklederken bile *es-Sihâh*'a itimat etmiş ve onu güvenilir bir kaynak olarak kullanmıştır. Mesela; Ebû 'Ubeyd'in görüşünü naklederken «قال أبو عبيد» diyerek Sihâh'ın adını vermeden alıntıda bulunmuştur.²⁰⁰

Seyyid Şerîf, *es-Sihâh*'a daha çok şiirlerinde ve ayetlerde geçen sözcüklerin tefsirinde başvurmuş ve kelimeleri açıklarken de bazen Sihâh'ın adını zikretmemiştir. Mesela: «فعيل» veznindeki sıfatları isme aktarırken sonlarına kapalı te «ة» ilâve edildiğini belirtmiş ve buna örnek olarak da ذبيحة، أكيلة، نطيحة diyerek kelimelerini vermiştir. Bu açıklamaları *es-Sihâh*'tan almış, bazı tasarruflarda bulunarak nakletmiş ama Sihâh'ın adını vermemiştir.²⁰¹

Son olarak Seyyid Şerîf'in «صحاح» adını vererek yaptığı bir alıntıyı

¹⁹³ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 233; Cevherî, Sihâh, II, 854.

¹⁹⁴ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 316; Cevherî, Sihâh, I, 300.

¹⁹⁵ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 355; Cevherî, Sihâh, IV, 1433.

¹⁹⁶ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 365; Cevherî, Sihâh, VI, 2533.

¹⁹⁷ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 518; Cevherî, Sihâh, II, 2511.

¹⁹⁸ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 540; Cevherî, Sihâh, IV, 1503.

¹⁹⁹ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 575; Cevherî, Sihâh, III, 10371.

²⁰⁰ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 575; Cevherî, Sihâh, I, 482.

²⁰¹ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 565; Cevherî, Sihâh, II, 412.

قال في الصحاح : هداه الله هُدىً وهدىً واهتدى بمعنى .

2- Lisânü'l-'Arab /İbn Manzûr ö.711/1311)

Seyyid Şerîf'in dil konusunda temel aldığı *Lisânü'l-'Arab*, kitabı «el-Misbâh»'ta oldukça fazla yer almıştır. Ancak Seyyid Şerîf bu eserin veya sahibinin ismini hiçbir yerde zikretmemiştir. Seyyid Şerîf, başka eserlerden iktibas ederken kitap veya yazar ismini genelde vermez. Aynı zamanda modamod bir iktibasta da bulunmaz. Müellifin demek istediğini kendi ibareleriyle özetleyerek eserlerinde kullanır. Ancak söz konusu *Lisânü'l-'Arab* olunca bazı yerlerde modamod alıntı yaptığı olmuştur. Bu üslub, Seyyid Şerîf'in bu konulardaki karakteristik özelliğidir. Seyyid Şerîf, bu özelliğinden dolayı *Lisânü'l-'Arab*'a veya yazarına kitabında hiçbir şekilde îmâda bulunmamıştır.

Seyyid Şerîf, «المزادة»²⁰³ kelimesini dil açısından açıklarken İbn Manzûr'un eserinden neredeyse tamamıyla yararlanmış, ama alıntı yaptığı esere veya yazara işaret etmemiştir.

Aynı şekilde Seyyid Şerîf, «أُخْل» kelimesini açıklarken *Lisânü'l-'Arab*'dan modamod bir alıntı yapmış, ama bu alıntıyı yaptığı kaynağa veya sahibine hiçbir işarette bulunmamıştır.²⁰⁴ «اصْدَعُ»²⁰⁵, «فُسْطَاسُ»²⁰⁶ ve «شَمْعُ»²⁰⁷ kelimelerini de şerh ederken aynı eserden alıntılar yapmış, ama hiçbir işarette bulunmamıştır.

Seyyid Şerîf, şahit getirdiği şiirlerde rivayet farklılığı varsa, bu durumda *Lisânü'l-'Arab*'ın rivayetini es-Sihâh'ın rivayetini tercih ederek, *Lisânü'l-'Arab*'a verdiği önemi ortaya koymuştur.²⁰⁸

Seyyid Şerîf, ravi ve dilcilerden isimlerini vererek yaptığı nakillerin çoğunu *Lisânü'l-'Arab*'dan aldığı aşikârdır. Mesela; «مَزَادَةٌ»²⁰⁹ kelimesini açıklarken Ebû Ubeyd'den yaptığı nakil, aynı şekilde «فُسْطَاسُ»²¹⁰ kelimesini açıklarken İnu's-Sikkît'ten yaptığı nakil onun *Lisânü'l-'Arab*'a verdiği önemi ortaya koymaktadır.

²⁰² Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 365; Cevherî, Sihâh, VI, 2533.

²⁰³ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 575; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, 3/1897-1898.

²⁰⁴ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 678; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, VI, 4147.

²⁰⁵ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 643; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, «صَدَعُ» maddesi.

²⁰⁶ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 500; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, «فُسْطَاسُ» maddesi.

²⁰⁷ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 504; İbn Manzûr, *Lisân*, s. 2327; Cevherî, Sihâh, s. 1238; İnu's-Sikkît, *Islâhu'l-Mantık*, s. 97.

²⁰⁸ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 575; İbn Manzûr, *Lisân*, III, 1879-1898; Cevherî, Sihâh, s. 482.

²⁰⁹ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 575; İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab*, III, 1897-1898.

²¹⁰ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 500; İbn Manzûr, *Lisân*, «رَن» maddesi.

3- Islâhu'l-Mantık /İbnu's-Sikkât (ö.244/858)

Ebû yûsuf ya'kûb b. İshâk'a ait *Islâhu'l-Mantık* adlı kitab Seyyid Şerîf'in, müellifiyle birlikte zikrettiği tek eserdir. Seyyid Şerîf, Müseyyeb b. Ales'e ait bir şiiri rivayet ederken hem İbnü's-Sikkât'i, hem de alıntı yaptığı eseri Islâhu'l-Mantık'ı zikretmiştir.²¹¹

İkinci olarak sadece İbnü's-Sikkât'in adını zikredip kitabını zikretmeden yaptığı alıntıya örnek verebiliriz.

Seyyid Şerîf, bu nakli yaparken şöyle der:²¹²

يقال : أحمل البلد ، إذا انقطع مطره وييس أرضه من الكلاً فهو ماحل . قال ابن السكيت : ولم يقولوا «مُحَلٌّ»
وربما جاء ذلك في الشعر.

Seyyid Şerîf, el-Ferrâ'nın sözünü naklederken, İbnü's-Sikkât'in eserinden alıntı yapmış, ancak kitap veya müellif ismine değinmemiştir. Buna örnek olarak da «شَمْعٌ» kelimesini verebiliriz. Bu kelimeyi açıkladıktan sonra nereden alıntı yaptığını zikretmemiştir.²¹³

Yine Seyyid Şerîf, «قال يعقوب» şeklinde, İbnü's-Sikkât'in künyesini değil de ismini zikrederek ondan alıntı yapmıştır.²¹⁴

4- el-Meselü's-Sâir /İbnü'l-Esîr el-Cezerî (ö.637/1239)

Seyyid Şerîf, şerhinde İbnü'l-Esîr'in *el-Meselü's-Sâir* adlı eserinden istifade ettiğini hem müellifin hem de eserin ismini bir yerde vererek belirtmiştir. *Kinâye* ile *ta'riz* konusu arasındaki farkı beyan ederken «قال ابن الأثير في المثل السائر» diyerek İbnü'l-Esîr'in konuyla ilgili görüşünü nakletmiştir.²¹⁵ Ancak nakilde hassas davranmamış, İbnü'l-Esîr'in sözlerini kendi ifade tarzıyla değiştirerek ve özetleyerek vermiştir. Ancak bunu yaparken İbnü'l-Esîr'in ifade etmek istediği şeyin dışına çıkmamıştır. Bu nakil tarzı müteahhirîn âlimlerin karakteristik özelliğidir.

Yine Seyyid Şerîf, harflerin mahreçlerinin yakın veya uzak olmasının kelimedede ağırlık veya hafifliği gerektirmediğini, burada asıl olanın edebî zevk olduğunu beyan ederek İbnü'l-Esîr'le aynı görüşü paylaşmıştır.²¹⁶

²¹¹ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 354-355; İbn Manzûr, Lisân, «نصف» maddesi; Cevherî, Sihâh, «نصف» maddesi; İbnü's-Sikkât, Islâhu'l-Mantık, s. 269.

²¹² Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 678; İbn Manzûr, Lisân, VI, 4147; İbnü's-Sikkât, Islâhu'l-Mantık, s. 362.

²¹³ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 504; İbnü's-Sikkât, Islâhu'l-Mantık, s. 97.

²¹⁴ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 592; İbn Manzûr, Lisân, II, 1078; Cevherî, Sihâh, VI, 2325.

²¹⁵ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 680; İbnü'l-Esîr, el-Meselü's-Sâir, III, 51-53.

²¹⁶ Bkz., Cürcânî, a.g.e., s. 689.

5- Me'âni'l-Kur'ân / el-Ferrâ(ö.207/822)

Seyyid Şerîf, Kur'ân ayetlerindeki lafızları dil açısından açıklarken Ebû Zekeriyâ Yahyab. Ziyâd el-Ferrâ'nın *Me'âni'l-Kur'ân* isimli eserinden de yararlanmıştı. Buna örnek olarak «فَاَصْدَعُ» kelimesini verebiliriz. Hicr suresi 94. ayetteki bu kelimeyi açıklarken şöyle der:²¹⁷

قال الفراء : «أراد «فَاَصْدَعُ» بالأمر أي : أظهرُ دِينَكَ . يقال : صدعتُ بالحق إذا تكلمتَ به جهاراً.»

Yine başka bir yerde şöyle der:²¹⁸

قال الفراء : معنى «لَا جَزَمَ» في الأصل : لا بُدَّ ولا محالة . ثم استعمل بمعنى حَقًّا ، فيُجْرَى مجرى القسم ، ويجاب باللام فيقال : لَا جَزَمَ لَأَفْعَلَنَّ .

Yine başka bir yerde Seyyid Şerîf şöyle der:²¹⁹

قال الفراء : تسكين الميم في «شَمْعَةٌ» من كلام المولدين ، والأصل فيها الفتح .

6- Esâsü'l-Belâğa / ez-Zemahşerî (583/1143)

Seyyid Şerîf bir yerde «قال بعضهم» derken ez-Zemahşerî ve kitabı *Esâsü'l-belâğa*'yı kastetmiştir. Seyyid Şerîf şu sözlerle bu eserden alıntı yapmıştır:²²⁰

ذهب بعضهم إلى أنه من قولهم : جعلت هذا مجازاً إلى حاجتي ، أي طريقاً إليها ، من جاز المكانَ سلكه ، فإن المجاز طريق إلى تصور معناه ومسلك إليه .

7- el-Makâmât / el-Harîrî (Ö.516/1122)

Seyyid Şerîf, Ebû Muhammed Kâsım b. Ali el-Harîrî'ye ait bazı şiirleri verirken قال الحريري veya كقول الحريري diyerek *el-Makâmât* isimli eserinden alıntı yapmıştır. Bir alıntısında şöyle der:²²¹

ويسمى الموصَّلَ كقول الحريري : فَتَنَّنِي .

Yine aynı şekilde, el-Harîrî'nin *el-Makâmât* isimli eserinden az da olsa alıntılarda bulunmuştur.²²²

²¹⁷ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 643; el-Ferrâ, Me'âni'l-Kur'ân, II, 93-94.

²¹⁸ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 27; el-Ferrâ, Me'âni'l-Kur'ân, II, 8-9.

²¹⁹ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 504; İbn Manzûr, Lisân, s. 2327; Cevherî, Sihâh, s. 1238.

²²⁰ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 565; Ez-Zemahşerî, Esâsü'l-Belâğa, s. 69.

²²¹ Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 725; Harîrî, Makâmât Edebiyye, s. 258.

²²² Bkz., Cürçânî, a.g.e., s. 722, 723, 725.

SONUÇ

Seyyid Şerif Cürcânî'nin, Miftâhu'l-ulûm'un belâgatla ilgili üçüncü kısmına yazmış olduğu şerhi el-Misbâh'ı detaylı bir incelemeden geçirdikten sonra şu sonuçlara ulaştık:

1- Seyyid Şerif şerhini **Kâle - Ekûlü** (قال-أقول) tarzında kaleme almıştır.

2- Seyyid Şerif mukaddimesinde şerh yazma gerekçesini açık bir biçimde ele almıştır. Daha önceki şerhlerin yetersiz ve anlaşılmaz olmasının, kendisini yeni bir şerh yazmaya sevk ettiğini belirtmiştir. Kendisinden önce yazılmış olan şerhleri, özellikle Teftâzânî'nin Şerhu'l-kısmi's-sâlis mine'l-miftâh ve el-Mutavvel isimli şerhlerini ele almış ve sert bir dille eleştirmiştir. Seyyid şerif şerhi el-Misbâh'ı Teftâzânî'nin bu iki şerhine nazîre olarak yazdığı rivayet edilmektedir.

3- Seyyid Şerif Şerhinde atomik/parçalı şerh metodunu benimsemiştir. Kâle (قال) lafzından sonra es-Sekkâkî'nin sözünden bir veya bir kaç kelime verdikten sonra şerhe başlamaktadır. Sadece es-Sekkâkî'nin açıklamak istediği lafzı zikretmiş ve cümleyi tamamen vermemiştir. Bu atomik şerh metodunda anlam bütünlüğü sağlanamadığından , okuyucu için sıkıntı yaratmaktadır. Seyyid Şerif, es-Sekkâkî'nin ifadesini tam bir cümle olarak vermeliydi.

4- Seyyid Şerif bu şerh metodunu delillerin kullanımında da aynen benimsemiştir. özellikle ayet ve şiir beyitlerini zikrederken sadece bir veya bir kaç kelimeyi alarak şerhetmiştir. Ancak okuyucu ayet ve şiiri bir bütün olarak göremediği için şerhle şerh edilen cümle arasındaki ilgiyi kurmakta zorlanacaktır.

5- Seyyid Şerif şiir beyitlerini zikrederken genelde beytin kime ait olduğunu belirtmemiştir. Bilim adamların görüşlerini naklederken de alıntı yaptığı kişinin veya kitabının ismini çoğunlukla vermemiştir.

6- Alimlerin görüşlerini naklederken modamod bir nakilden uzak durmuştur. Lafza değilde anlama dayalı bir nakil metodunu benimsemiştir. Anlam bütünlüğünü bozmadan kendi lafızlarıyla görüşleri nakletmiştir.

7- Şerhin çoğu yerinde Zemahşerî ve kitabı Keşşâf'a olan hayranlığını açıkca ifade etmiştir. Özellikle ayetleri dil ve belâgat açısından ele alırken Zemahşerî'nin ifadelerini aynen kullanmıştır.

8- Sözcükleri dil açısından şerh ederken ibni Manzur'un Lisânu'l-Arab isimli eserinden oldukça fazla yararlanmasna rağmen eserin de yazarının da ismini zikretmemiştir. Seyyid Şerif'in bu tutumu İbni Manzur'la çağdaş olmasından

kaynaklanabilir. Buna mukabil Cevherî'nin es-sihâh'ından alıntı yaparken Cevherî'nin esrinin adını zikretmiştir.

9- Şiir beyitlerini belâgat açısından şerh etmesi gerekirken, şiirdeki sözcükleri daha çok sarf ve nahiv (irab) yönünden ele almıştır. Bazan irab tahlli yaparken ifrata kaçmıştır.

10- Mantkçı - dilci oluşu hasebiyle şerhinde mantıkla ilgili ıstılahlar çokca kullanılmıştır. Bu nedenle es-Sekkâkî gibi edebî zevki ortadan kaldırmak ve belâgatı donuklaştırıp anlaşılmaz hale getirmekle suçlanmıştır. Seyyid Şerif'e yöneltilen bu eleştiri insafdan uzaktır. Çünkü Seyyid Şerif , mantık kaidelerine göre dizayn edilmiş olan es-Sekkâkî'nin eserini şerh etmiştir. Doğaldır ki Seyyid Şerif mantık kurallarına göre telif edilmiş eseri şerh ederken, mantık tabirlerini kullanmak zorunda kalmıştır. Şarihimiz bu açıdan masumdur.

11- Seyyid Şerif şerhinde, eleştirilere karşı Es-Sekkâkî'yi haklı olduğu yerlerde savunurken, haksız olduğu yerlerde de eleştirmiştir.

12- Teftâzânî'yi, hiç isim vermeden sert bir dille eleştirirken kullandığı ifadeleri aslında Teftâzânî'nin eserlerinden bire bir alıntılanmıştır. Bu da Seyyid Şerif'in Teftâzânî'den ne derece etkilendiğini açıkca göstermektedir.

13- Seyyid Şerif kendinden önce yazılmış olan şerhleri ve yazarlarını eleştirirken asla isim vermemiştir. Kapalı (تمريض - Temrîz) bir sıygayla, öncekilerin görüşlerini zikrettikten sonra eleştirisini yapmıştır.

14- Mukaddimesinde, şerhini önceki şerhlerdeki eksikleri ortadan kaldırmak için yazdığını belirtmiş olsa da, yapmış olduğumuz detaylı incelemeden sonra, Seyyid Şerif'in amacının es-Sekkâkî'nin metni üzerinden dil ve din konusundaki görüşlerini aktarmak ve bu yolla halka mesaj vermek olduğunu tesbit ettik.

KAYNAKÇA

- A.Cevdet Paşa, **Kıyasî enbiyâ ve tevarihî hulefa**, İstanbul, 1976
- Abdulkadir b.Ömer, **Hızanetu'l-edeb**, I-XII, Kahire 1989
- Ahmet Turan Arslan, **İmam Birgivi ve Arapça Tedrisatındaki Yeri**, İstanbul: Seha Neşriyat,1992
- Ammârî, Ali b.Muhammed Hasan, **es-Seyyid, el-Cürcânî**, Mecelletu'l-Ezher sy: 20, Matbaatu'l-Ezher, Kahire 1948, 128 [makale]
- Bağdâdi, Abdulkadir b.Ömer, **Hediyetu'l-Arifin ve Esmâu'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin**, Vekâletü'l-Maârif, İstanbul 1370/1951
- Brockelmann, Carl, **Târîhu'l-edebi'l-Arabî**, (Arapça'ya çev. es-Seyyid Ya'kûb Bekr- Ramazan Abdüttevâb), Kahire: el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb
- Cahid Baltacı, **XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri**, 2. baskı, M. Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005
- Cürcânî, Abdülkâhir b. Abdurrahmân, **Delâilü'l-İcâz**, (Tah. M. Rıdvân ed-Dâye – Fâyiz Dâye), Dimaşk 1987
- ....., **Esrâru'l-Belâğa**, Kâhire 1989
- Cürcânî, 'Ali b. Muhammed b. 'Ali, es- Seyyid eş-Şerif, **el-Misbâh fî Şerhi'l-Miftâh** (Yazma), Sülm. Ktp. Turhan Vâlide Sultan Blm. Nr.287/1 (Müellif hattı)
- ....., **el-Misbâh fî Şerhi'l-Miftâh** (Yazma), Fâtih blm. Nr. 4646.
- Çelik, Yüksel, **es-Seyyid eş-Şerif el-Cürcânî'nin "el-Misbâh Fî Şerh el-Miftâh" Adlı Eserinin Tahkik Ve Tahlili (Edisyon Kritik)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (basılmamış doktora tezi) , İstanbul 2009;
- Esmâ el-Hımsî, **Fihrisu Mahtûtâtı, Dâri'l-Kutubi'z – Zâhiriye**, Şam, 1973
- Fahrettin er-Râzî, **Nihâyetü'l-icâz fî dirâyeti'l-icâz**, tahkik; Nasrullah Hacımüftüoğlu, Beyrut, 2004
- Gümüş, Sadreddin, **Seyyid Şerif Cürcânî'nin Arap Dilindeki Yeri**, Fatih Yayınları, İstanbul 1984
- ..... **"Cürcânî", DİA**, VIII, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul 1993;
- Habeşi, Abdullah Muhammed, **Câmiu's-Şurûh ve'l-Havâşî; Mu'cemun Şâmil'in liesmâi'l-kutubi'l-meşrûha Fî't-Turasî'l-İslamiyyi ve beyânu Şurûhihâ**, el-mecme'u's-sekâfiyy, Ebû Dabi, 1425/2004
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed, **Lisânu'l'Arab**, I-IV, Beyrut,1968;
- İbnu'l-Esîr, Ziyâ'uddin (v.622/1225), **el- Meselu's-Sâ'ir, fî Edebi'l- Kâtib ve's-Şâ'ir**, I-III, nşr. Ahmed el- Hûfî- Bedevî Tabâne, Mısırs,ts.;
- İslâm Ansiklopedisi (İA)**, İslâm âlemi tarih, coğrafya, etnografya,ve biyografya lugatı, İstanbul, 1940
- İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı**, Üçüncü baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1988
- Kâtib Çelebi (Hacı Halife), Mustafa b. Abdullah, **Keşfü'z-zunûn 'an esâmi'l-**

kütübi ve'l-fünûn , nşr. Şerettin Yaltkaya – Kilisli Muallim Rifat, İstanbul: Maarif Matbaası,1941-1943

Kazvînî, el-Hatîb Muhammed b. Abdîrrahman, **el-Îzâh fi 'ulûmi'l-belâğa**, Daru ihyai't-turas, 4.baskı, Beyrut, 1400/1980

Kazvînî, **Telhîs ve Tercümesi**, nşr. Sadi Çögenli-Mustafa Kılıç-Nevzat H.Yanık, İstanbul,2001

Kutlukhan Şakirov- Adnan Aslan, **Tüzükât-ı Timur (Timur'un Günlüğü Ve Başarı Prensipleri)**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004

Leknevî, Abdulhayy, **el-Fevâidu'l-behiyye fi terâcimi'l-hanefiyye**, Beyrut, 1998

Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahmân, **ed-Davu'l-lami' li ehli'l-karni't-tâsi'**, Dâru'l-Mektebeti'l-Hayât, I-XII, Beyrut ts.

Sekkâkî, Ebu Yakub Yusuf b. Ebi Bekr Muhammed b.Ali, **Miftâhu'l-ulûm**, Ta'lik: Naim Zerzur, Birinci Baskı, Daru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut, 1403/1983

Seyyid Şerîf Cürcânî, **el-Misbâh**, Süleymaniye ktp., Turhan Valide Sultan blm., nr. 287/1

Şevkânî, **el-Bedru't-tâli' bimehâsine min ba'di'l-karni's-sâbi'**, Dâru'l-ma'rife, I-II, Beyrut , t.s.

Teftâzânî, Sadüddin, **el-Mutavvel 'ala't-Telhîs**, Matbai 'Âmire, İstanbul, 1309/1981

Teftâzânî, **Muhtasaru'l-me'ânî**, Beyrut,1965

Temîmî, Takiyyüddin b. Abdilkadir el- Hanefî, **et-Tabakâtu 's-seniyye fi terâcumi 'l-hanefiyye**, sül. Ktb.,Ayasofya blm., nr. 3295

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer, **el-Keşşâf an hakâiki't-tenzil**, I-IV nşr. Muhammed, Th. Muhammed Abdüsselâm Şâhin, nşr: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, Beyrut,1995.